

СТЕФАН ЦВАЙГ ШАХМАТНА НОВЕЛА

Превод от немски: Венцеслав Константинов, 1973

chitanka.info

На големия презокеански параход, който щеше да отплува в полунощ от Ню Йорк за Буенос Айрес, цареше, както винаги в последния час преди заминаването, оживление и суетня. През тълпата се провираха фермери, надошли да изпроводят своите приятели; момчетии на служба в телеграфа, юнашки накривили фуражки, извикваха в претъпканите салони имена на пътници; разнасяха се куфари и цветя; любопитни дечурлига сновяха нагоре-надолу по стълбите; а на най-горната палуба невъзмутимо свиреше корабният оркестър...

С един мой приятел разговаряхме на палубата за разходки, настрани от цялата тази бъркотия. Ненадейно съвсем близо край нас на два или три пъти блесна ярко магнезиева светкавица — очевидно сред пътниците бе и някаква знаменитост, от която репортерите бяха взели интервю и я бяха заснели в минутите преди отпътуването ѝ от страната. Моят приятел хвърли поглед натам и се усмихна:

— На борда си имате и една рядка птица — Чентович.

Виждайки по лицето ми, че това име не ми говори нищо, той поясни:

— Мирко Чентович — световният шампион по шахмат. След като натръшка на разни турнири от Запад до Изток всички американски grosмайстори, сега се е запътил да жъне нови лаври в Аржентина.

Сега вече аз си припомних не само името на младия световен първенец, но и някои и други подробности около мълниеносната му кариера. Приятелят ми, който следеше по-внимателно от мене световната преса, попълни сведенията ми, като дори разказа няколко анекдота за шампиона.

Преди близо една година Чентович с един замах успял да се нареди сред такива светила на шахматния небосклон, като Алехин, Капабланка, Тартаковер, Ласкер, Боголюбов. Едва ли втурването на друг неизвестен шахматист в лоното на прославената плеяда е възбуждало някога такъв всеобщ интерес след 1922 година, когато на турнира в Ню Йорк се е появило седемгодишното дете чудо Решевски. Та умствените способности на Чентович не давали и най-малък повод да се предугади подобна бляскава кариера. Скоро се разкрила и тайната, че в частния си живот този шампион не бил в състояние на никой език да напише дори едно изречение без правописни грешки

или, както жлъчно се изразил един от озлобените му съперници, „невежеството му било еднакво необятно във всички области“.

Син на беден югославски рибар, чиято мизерна лодчица била потопена една нощ от някакъв каращ зърно дунавски шлеп, дванадесетгодишното сираче било прибрано по милост от пастора на забутаното селце. Добрият човечец правел всичко според силите си, за да налее в главата на тъпия, неразговорлив и едрочел хлапак школските премъдрости, които не можел да усвои в местното училище.

Всички старания на пастора обаче отивали на вятъра. Мирко се взирал глупаво в показваните му за стотен път букви, без да може да ги запомни. Тромавият му мозък не бил в състояние да се пребори и с най-леките учебни предмети. На четирнадесетгодишна възраст той все така смятал на пръсти и с неимоверен труд успявал да попрочете нещо от книга или вестник. При това Мирко в никакъв случай не можел да бъде наречен немарлив или непослушен. Той изпълнявал покорно всичко, което му се наредяло — мъкнел вода, цепел дърва, помагал в полската работа, разтребвал кухнята и изобщо на него можело да се осланят, макар и да вършел всичко с убийствена мудност. Но това, което повече от всичко огорчавало доброто отче, било пълното равнодушие на твърдоглавото момче. То не правело нищо без специална подкана, никога не задавало въпроси, не играело с другите деца и не си търсело само занимания, докато изрично не му ги посочвали. След като привършел къцната работа, Мирко сядал в някой ъгъл на стаята и се заглеждал в една точка с празен овчи поглед, не проявявайки ни най-малък интерес към онова, което ставало наоколо му. Вечер, докато пасторът, пуфкайки с дългата си селска лула, играел с полицейския вахмистър своите неизменни три партии шах, сламенокосият хлапак мълчаливо присядал край тях и, отпуснал тежките си клепахи, със сънлив и безразличен вид заковавал поглед в карираната дъска.

През една зимна вечер, когато двамата приятели вече се били вдълбочили в поредната си игра, откъм улицата долетял до слуха им нарастващ шум на звънчета. Към къщата бързо се приближавала шейна. В стаята се втурнал селянин със заснежен калпак и замолил пастора да дойде незабавно при майка му, която лежала на смъртно легло, за да успее да я мироса, преди да е настъпила кончината ѝ. Без

да се колебае, свещеникът го последвал. Вахмистърът, който още не бил изпил бирата си, натъпкал лулата си още веднъж преди тръгване и вече се канел да нахлузи тежките си кожени ботуши, когато забелязал, че Мирко не откъсва погледа си от шахматната дъска с едва наченатата партия.

— Какво, иска ти се да я доиграеш ли? — пошегувал се вахмистърът, напълно убеден, че глуповатият момък дори не знае как се местят фигурите. Момчето неуверено го погледнало, после кимнало с глава и заело мястото на пастора. На четиринадесетия ход вахмистърът бил победен и трябвало да признае, че поражението му съвсем не било резултат на някакъв недогледан ход от негова страна. Втората партия завършила по същия начин.

— Валаамовото магаре! — възкликнал смаяният пастор, когато се завърнал и обяснил на по-слабо запознатия с библията вахмистър, че преди две хиляди години се било случило подобно чудо, когато едно безсловесно същество придобило дар слово и заговорило с езика на мъдростта. Въпреки късния час доброто отче не могло да удържи на изкушението да опита силите си срещу своя полуграмотен питомец. Мирко го победил със същата леснина. Той играел упорито, бавно — нито веднъж не повдигнал от дъската едрата си глава, но в играта му се усещала непоколебима увереност. През следващите дни нито вахмистърът, нито пасторът не могли да спечелят срещу него дори една партия.

Свещеникът, който по-добре от всекиго можел да прецени крайната умствена недоразвитост на своя възпитаник във всяко друго отношение, бил истински любопитен, доколко една такава странна, едностранчива дарба би издържала и на по-сериозно изпитание. Той завел Мирко при селския бръснар, който подстригал щръкналата му сламеноруса коса и му придал малко по-приличен вид, после го качил на шейната и двамата заминали за съседното градче, където в кафенето на площада се събирали местните запалени любители на шахмата, играчи, както пасторът от опит знаел, от значително по-висока класа.

Появата на пастора, следван от русия, червенобузест петнадесетгодишен момък, предизвикала сред постоянната компания в кафенето немалко удивление. Докато не го повикали на шахматната масичка, Мирко стоял в ъгъла, плахо притворил очи, свит в своя обърнат с козината навътре овчи кожух, пристъпващ на високите си

пастирски ботуши. Първата партия той загубил, понеже добрият пастор никога не бил си служил с така наречената сицилианска защита. В следващата партия той вече постигнал реми срещу най-добрия играч на града. От третата и четвъртата партия насетне Мирко победил всички, един след друг.

В един провинциален югославски град не се случват много често вълнуващи събития. Затова и първите прояви на този селски шампион били за насъбралите се местни първенци истинска сензация. Единодушно било решено момчето чудо непременно да остане в града до следващия ден, за да могат да свикат и останалите членове на шахматния клуб, а най-вече, за да уведомят за събитието владетеля на близкия замък и фанатичен поклонник на шахматното изкуство, стария граф Зимчич. В свещеника се борели пробудилата се гордост на първооткривател и чувството му за дълг, което го зовяло обратно в селото за неделната служба. Чувството за дълг победило, но пасторът се съгласил да остави своя храненик в града за по-нататъшни изпитания. Младият Чентович бил настанен в хотела за сметка на компанията и там той за първи път през живота си видял ватерклозет.

В неделя следобед шахматната стая била изпълнена до последна възможност. В продължение на четири часа Мирко седял неподвижно пред дъската и, без да отрони дума, без дори да погледне наоколо си, побеждавал играч след играч. Накрая му предложили да устроят симултан-сеанс. Минало доста време, докато играчите успеят да обяснят на неукия Мирко, че при симултан-сеанс той ще трябва да играе едновременно на няколко дъски срещу различни противници. Щом обаче проумял какво се иска от него, Мирко бързо се ориентирал в задачата си и тръгнал от маса на маса, бавно пристъпвайки с тежките си, скърцащи ботуши. В последна сметка той спечелил седем от осемте играни партии.

След това започнали оживени разисквания. Строго казано, този нов шампион нямал нищо общо с града, но въпреки това местният патриотизъм бил разпален до крайност. Може би най-сетне малкото градче, което едва ли някой до този момент бил забелязал на географската карта, щяло за първи път да се сдобие с честта да се нарече родно място на световна знаменитост.

Някакъв импресарио на име Колер, който доставял за местното гарнизонно кабаре шансонетки и танцувачки, изявил готовност да

уреди настаняването на младия човек във Виена при един свой познат — отличен шахмайстор — който да го въведе в професионалните тънкости на шахматното изкуство, стига господата да осигурят предплата за една година. Граф Зимчич, който за шестдесет години ежедневна игра на шах не бил срещал такъв забележителен противник, подписал веднага чек за исканата сума. От този ден започнала и удивителната кариера на рибарския син.

За шест месеца Мирко овладял всички тайни на шахматната техника, наистина с един-единствен недостатък, който по-късно бил многократно отбелязван сред професионалните среди и подлаган на присмех. Чентович не бил в състояние да проведе дори и една партия по памет или, както се казва на професионален език, да играе „блинд“.

Той бил напълно неспособен да възпроизведе във въображението си шахматната ситуация. Винаги трябвало да има пред себе си осезаема, разчертана на шестдесет и четири черни и бели полета дъска с нейните тридесет и две фигури. Дори достигнал световна слава, той постоянно мъкнел със себе си сгъваем джобен шах, за да може във всеки момент нагледно да реконструира някоя партия и да реши шахматна задача.

Този сам по себе си маловажен дефект издавал недостиг на въображение и предизвиквал оживени дискусии в тесен кръг така, както в музикални среди би се обсъждала неспособността на някой изтъкнат виртуоз или диригент да свири или дирижира без партитура. Впрочем този забележителен недостатък не попречил с нищо на поразителните успехи на Мирко. На седемнадесет години той вече бил завоювал цяла дузина шахматни награди, на осемнадесет станал шампион на Унгария, а на двадесет, най-сетне — световен шампион. И най-бойките играчи, които несравнимо го превъзхождали и по умствени способности, и по сила на въображението, и по смелост, се пречупвали пред неговата желязна и хладна логика така, както Наполеон не бе устоял пред тежкоподвижния Кутузов и Анибал пред Фабий Кунктатор, за когото Ливий съобщава, че проявявал в детството си същите фрапиращи черти на флегматичност и вродено слабоумие. И ето че в ярката галерия от шахматни знаменитости, която обединявала най-различни интелектуални типове — философи, математици, изследователи, художници и нерядко творчески натури — за първи път проникнал един абсолютен „аутсайдер“^[1] на духовния мир, един

навъсен и неразговорлив селяндур, от когото и най-ловките журналисти не успявали никога да измъкнат дори и една дума, годна за публикуване. Наистина, Чентович не ощастливявал вестниците с бляскави остроумия, но това се компенсирало от множеството анекдоти, които скоро плъзнали по негов адрес. Тъй като в момента, в който се надигал от шахматната дъска, пред която бил ненадминат майстор, Чентович неминуемо се превръщал в някаква гротескна и дори смешна фигура. Въпреки безупречния му черен костюм, помпозната му вратовръзка с прекалено едър бисер и грижливия маникюр на ноктите му, той си оставал в държание и маниери същият онзи недодялан и ограничен селски момък, който до неотдавна метял кухнята на пастора. Несръчно и с безсрамна дебелацина той се стремял чрез своята дарба и известност да измъкне колкото се може повече пари, стига да му падне подходящ случай, като при това проявявал дребнава и дори често брутална алчност, което предизвиквало у колегите му постоянен присмех и раздражение. Той пътувал от град на град, като отсядал винаги в най-евтините хотели; съгласявал се да играе и в най-посредствените клубове, стига да му платят поискания хонорар; продал на една химическа фабрика правото да го изобразяват на реклами за сапун и, без да обръща никакво внимание на презрителните подигравки на съперниците си, които знаели, че не е в състояние да напише и три верни изречения, публикувал под свое име книгата „Философия на шахматното изкуство“, написана всъщност от някакъв гладен галицийски студент по поръка на предприемчивия издател.

Подобно на всички особняци, Чентович бил лишен напълно от чувство за хумор и след победата си в световния шахматен турнир се смятал за най-важната особа в света. Съзнанието, че бил натръшкар всички тези умни и културни хора, блестящи оратори и писатели, и то на техен собствен терен, и преди всичко осезаемият факт, че печелел повече от тях, превърнали първоначалната му неувереност в хладна и демонстративно надменна гордост.

— Както можеше и да се очаква, една тъй леко придобита слава бързо замая една тъй празна глава! — заключи приятелят ми и приведе няколко класически примера за направо детинското високомерие на Чентович. — И как ли един двадесет и една годишен селски момък от Банат^[2] няма да бъде обзет от налудничаво тщеславие, щом като

изведнъж от местенето на някакви си фигури по една шарена дъска припечелва за една седмица повече, отколкото цялото му родно село за една година, и то като се трепе в непосилен труд на горското сечище? Впрочем едва ли е много мъчно да се смяташ за велик човек, след като съзнанието ти не е обременено и с най-слабото подозрение, че на този свят някога са живели хора като Рембранд, Бетховен, Данте или Наполеон! В ограничения ум на този мъжага мъждука една-едничка мисъл: че вече месеци наред не е загубвал нито една партия! И понеже и не предполага, че на земята съществуват и други ценности, освен шахмата и парите, то той има пълното основание да е във възторг от себе си!

Разказът на моя приятел естествено възбуди любопитството ми. През целия ми живот са ме занимавали различните видове мономании, привличали са ме хората, обсебени от една-единствена идея, тъй като, колкото по-тесни са рамките, в които се ограничава един човек, толкова повече се приближава той от друга страна към безкрайността; тъкмо такива привидно откъснати от света индивиди с упоритостта на мравки-термити изграждат свой собствен странен и неповторим свят от материал, известен само на тях, свят, представляващ една умалена вселена. И аз не скрих от приятеля си моето намерение да се помъча по време на дванадесетдневното ни пътуване до Рио да се запозная поотблизо с този рядък екземпляр от породата на едностранчивите гении.

— Това едва ли ще ви се удаде — предупреди ме моят събеседник. — Доколкото ми е известно никой още не е успял да измъкне от Чентович и най-незначителния психологически материал. При цялата си невероятна ограниченост този хитър селянин е достатъчно умен, за да прикрива слабите си места. Тактиката му е съвсем проста: той избягва всякакви разговори, освен със свои земляци, и то хора от неговата среда, с които се среща в разни евтини гостилнички. Подуши ли, че пред себе си има образован човек, той веднага като охлюв се скрива в черупката си; затова и никой не може да се похвали, че е чул от него някаква глупост или че е съумял да измери уж бездънната бездна на неговото невежество.

Моят приятел излезе прав. През първия ден на нашето пътуване се оказа напълно невъзможно човек да се добере до Чентович, освен чрез нахалство, нещо, което в последна сметка не е по моя вкус. Понякога той наистина излизаше на палубата за разходки, винаги със

склучени на гърба ръце, заел горда поза на съсредоточен размисъл, също като Наполеон от известния портрет. Но и тогава Чентович приключваше толкова бързо и ненадейно своята перипатетична^[3] разходка по палубата, че човек би трябвало да тича подире му в тръс, ако иска да го заговори. А в салоните на парахода, в бара или в пушалнята той изобщо не се появяваше; както доверително ми събщи стюардът, той прекарвал по-голямата част от деня в каютата си, надвесен над една огромна шахматна дъска в изучаване или преиграване на различни партии.

След три дни аз действително започнах да се ядосвам, че отбранителната тактика на Чентович се оказваше по-ефикасна от моите опити да се добера до него. Никога досега през живота си не бях имал случай да се запозная отблизо с изтъкнат шахмайстор. И колкото повече се мъчех да си представя в плът и кръв този тип хора, толкова по-невероятна ми изглеждаше една подобна мозъчна дейност, съсредоточена изцяло върху неголямото пространство от шестдесет и четири бели и черни полета. От личен опит познавах тайнственото очарование на „кралската игра“, единствената от игрите, измислена от човека, която не зависи от капризите на случая и увенчава с лаврите си изключително ума, или по-скоро една особена форма на умствена одареност. И нима тясното определение „игра“ не е обидно за шахмата? Това не е нито наука, нито изкуство, а нещо средно, витаещо между тези две категории, подобно на ковчега на Мохамед, увиснал между небето и земята. В тази игра се обединяват по неповторим начин всички противоположности — тя е и древна, и вечно нова; механична в своята основа, тя довежда до победа само с помощта на въображението; ограничена на тясно геометрическо пространство и в същото време безгранична в нейните комбинации; непрестанно развиваща се и въпреки това безплодна; мисловна дейност, която не довежда до никакви резултати; математика, която не изчислява нищо; изкуство без творби; архитектура без строителен материал и въпреки това, както е доказано на дело, удържала изпитанията на времето много по-успешно от всички книги и художествени произведения. Това е единствената игра, която принадлежи на всички народи и на всички епохи, а при това никой не знае името на божеството, донесло я на земята, за да разсейва суката, да изостря сетивата, да ободрява душата. Къде е нейното начало и къде — крайт ѝ? Всяко дете може да

научи простите ѝ правила, всеки некадърник може да опита късмета си в нея и все пак в рамките на нейния вечно тесен квадрат се раждат особени, с нищо несравними майстори — хора, надарени изключително с шахматни способности, своеобразни гении, при които проникновението, настойчивостта и прецизната техника се проявяват в същата степен както при един математик, поет или композитор, само че в по-различно съчетание и с друга насоченост.

В по-ранните времена на физиономически увлечения един Гал^[4] навярно щеше да изследва мозъците на подобни шахматни гении, за да установи дали в сивото им вещество няма някоя особена, характерна само за тях гънка, някакъв своеобразен шахматен мускул или изпъкналост, изразени по-ярко, отколкото у другите черепи. А само какъв интерес би предизвикал сред френолозите случай като този на Чентович, където самородната гениалност съжителствува с една крайна умствена недоразвитост, подобно на някаква единствена златна жилка сред купища мъртъв камънак! По принцип винаги ми е било ясно, че една такава несравнима, такава гениална игра неминуемо ще създаде и своите своеобразни матадори, но ми беше много трудно, направо невъзможно да си представя живота на един духовно богат човек, за когото целият свят се свежда до едно неголямо черно-бяло пространство; който в придвижването напред-назад на тридесет и две фигурки намира своето житейско тържество, а откриването на една нова партия с кон вместо с пешка означава подвиг и му осигурява кътче безсмъртие върху страниците на някоя шахматна брошура; трудно ми беше да си представя одухотворен човек, който, без да се умопобърка, в продължение на десет, двадесет, тридесет, четиридесет години изразходва цялата си мисловна енергия за постигането на смешната и неизменна цел — да се натика един дървен цар в ъгъла на една дървена дъска!

И ето сега, за първи път през живота ми в непосредствена близост — на един и същ параход, само през шест каюти — се намираще един такъв феномен — необикновен гений или просто загадъчен глупак — а аз, нещастникът, за когото разрешаването на психологически загадки се е превърнало в своеобразна болезнена страст, не можех да намеря начин да се доближа до него. Идваха ми на ум какви ли не абсурдни хитрости — да погъделичкам самолюбието

му, като уж взема от него интервю за някакъв известен вестник; или да възбужда алчността му, като му предложи изгодно турне из Шотландия.

Накрая си спомних за изпитания способ на ловците да подмамват дивите петли, като имитират техния любовен зов. Всъщност имаше ли по-сигурно средство да привлечеш върху себе си вниманието на един шахмайстор от това, сам да играеш шах?

Аз никога не съм бил сериозен шахматист, и то по простата причина че на шаха съм гледал винаги повърхностно, най-вече като на средство за развлечение. Ако прекарвам понякога един час пред шахматната дъска, то не е, за да напрегам мозъка си, а, напротив, за да се отморя от умствена претовареност. В пълния смисъл на думата аз „играя“ на шах, докато другите, истинските шахматисти, свещенодействуват, ако мога така да се изразя. За шах обаче, както и за любов, е необходим партньор, а аз още не знаех намират ли се на борда и други любители на тази игра, освен нас. За да ги накарам да изпълзят от дупките си, аз заложих в обширния smoking room^[5] примитивен капан — като примамка служехме аз и жена ми, с която седнахме пред една шахматна маса, при все че тя играеше още по-слабо и от мене. И действително не бяхме успели да направим и шест хода, когато край нас се спря някакъв пътник, после втори помоли за разрешение да погледа играта ни, а скоро се намери и желаният партньор, който ми предложи да изиграем една партия.

Това бе някой си Макконър, шотландец, инженер по подземни съоръжения, който, както чух, бил спечелил цяло състояние от пробиване на нефтени кладенци в Калифорния. Макконър бе едър мъжага с мощни, почти квадратни челюсти, здрави зъби и сочно лице с подчертан червеникав оттенък, който, поне отчасти, безсъмнено се дължеше на прекомерната употреба на уиски. Необикновено широките му, почти атлетически яки плещи по доста неприятен начин напомняха за себе си дори и в играта, понеже мистър Макконър спадаше към онази порода самонадеяни, преуспяващи хора, които възприемат поражението и в най-безобидната игра като удар по собственото им достойнство. Свикнал безцеремонно да си пробива път в живота и разглезен от практическите си успехи, този масивен selfmademan^[6] бе дотолкова проникнат от чувството за лично превъзходство, че смяташе всяка съпротива за нахално предизвикателство, едва ли не за оскърбление. Когато загуби първата партия, той се навъси и захвана

обстоятелствено и с диктаторски тон да обяснява, че това нямало да се случи, ако за момент не бил проявил невнимание; поражението си във втората и третата партия той побърза да припише на шума в съседното помещение. Нито една загуба той не можеше да понесе, без да поиска веднага реванш. Отначало неговата честолубива непримиримост ме забавляваше; накрая я търпях вече само като необходимо зло по пътя към истинската ми цел: да примамя на нашата маса световния шампион.

На третия ден моят план сполучи — наистина само до половина. Може би Чентович бе наблюдавал играта ни през илюминатора, гледащ към палубата за разходки, а може би просто бе решил да почете с присъствието си задимения smoking room — във всеки случай той неволно се приближи към масата ни, когато забеляза, че непосветени упражняват неговото изкуство и застанал на прилично разстояние, той хвърли изпитателен поглед към нашата дъска. Макконър бе на ход. И изглежда този единствен ход бе достатъчен за Чентович, за да му стане ясно колко безинтересни са всъщност за него нашите дилетантски усилия. Със същия пренебрежителен жест, с който ние обикновено отхвърляме в книжарницата предложения ни евтин криминален роман, дори без да го прелистим, шахмайсторът ни обърна гръб и напусна салона.

„Дойде, видя и прецени колко струваме!“ — помислих си аз, донякъде уязвен от неговия презрителен, хладен поглед. И за да излея върху някого раздражението си, аз се обърнах към Макконър:

— Изглежда шампионът не изпадна във възторг от вашия ход.

— Какъв шампион?

Обясних му, че господинът, който току-що бе минал покрай масата ни и бе погледнал с презрение играта ни, не е никой друг, а самият Чентович — световният шампион по шахмат.

— Е, — добавих аз — ние двамата ще трябва да се примирим с тази негова всеизвестна арогантност и да не се разстройваме много-много — всяка жаба да си знае гьола!

За моя изненада обаче тези нехайни думи оказаха върху Макконър съвсем неочаквано въздействие. Той внезапно бе обзет от силна възбуда и, изпълнен с честолубиви замисли, забрави за нашата партия. Той дори и не подозирал, че Чентович е на борда на парахода — шахмайсторът трябвало на всяка цена да играе срещу него. Само

веднъж през живота си бил опитал силите си срещу световен шампион, но то било в симултан-сеанс заедно с четиридесет други играчи; въпреки това било страшно интересно и тогава той за малко не спечелил. Не съм ли случайно познат с шампиона? Отговорих отрицателно. Не бих ли желал да ида при него и да го поканя при нас? Отказах, позовавайки се на сведенията си, че Чентович избягва всякакви нови запознанства.

— Освен това — добавих — какъв интерес може да представлява за един световен шампион да играе с нас, треторазредни играчи?

По-добре да не бях споменал това за треторазредните играчи на човек с такова честолюбие като Макконър. Той сърдито се облегна назад и троснато заяви, че що се отнасяло до него, той не можел да повярва, че Чентович ще отклони учтивата покана на един джентълмен. Той сам щял да се погрижи за това. По негова молба аз му описах накратко отличителните черти на шампиона. Тогава Макконър заряза нашата недовършена партия и без да сдържа повече нетърпението си, изхвъркна навън по дирите на Чентович. Тук аз отново почувствувах колко трудно е да бъде обуздан един притежател на такива мощни плещи, след като веднъж вече си е наумил да извърши нещо.

Зачаках напрегнато. Изминаха десетина минути и Макконър се завърна, както ми се стори, в не особено добро разположение на духа.

— Какво стана? — попитах го.

— Вие бяхте прав — отвърна ядосано Макконър. — Господинът не е от най-любезните. Аз му се представих, обясних му кой съм, но той даже не ми подаде ръка. Опитах се да му изложа колко ние, всички пътниците на борда, бихме се чувствували горди и поласкани, ако той се съгласи да играе срещу нас в симултан-сеанс. Той обаче се държеше съвсем официално и заяви, че за съжаление договорът, който бил сключил с организаторите на турнето му изрично го задължавал да играе само срещу възнаграждение и че минималният му хонорар бил двеста и петдесет долара за партия.

Аз се разсмях.

— Всъщност никога не ми е и минавало през ум, че преместването на фигури от бели на черни квадрати може да се окаже толкова доходен занаят. Е, надявам се, че и вие също така любезно сте се сбогували с него.

Макконър обаче остана напълно сериозен.

— Партията е насрочена за утре в три часа следобед, тук в пушалнята. Мисля, че няма толкова лесно да му се дадем.

— Как? Вие сте се съгласили да му заплатите двеста и петдесет долара! — възкликнах аз съвсем изумен.

— Защо не? *C'est son métier.*^[7] Ако имах зъбобол и случайно на кораба се окажеше зъболекар, аз също не бих очаквал от него да ми извади зъба безплатно.

Човекът има пълно право да си иска цената. Навсякъде е така — най-добрите специалисти са винаги и най-добри търговци. Лично аз съм за чистите сделки. Предпочитам да си платя *in cash*^[8], вместо да прося снизхождение от някакъв си господин Чентович и накрая да трябва още и да го отрупвам с благодарности! Най-сетне случвало ми се е да прахосам в нашия клуб и повече от двеста и петдесет долара за една вечер и то, без да съм играл със световен шампион. Е, за един „треторазреден“ играч не е позор да изгуби от един Чентович.

Забавляваше ме колко дълбоко бях наранил самолюбието на Макконър с едничката невинна думичка „треторазреден“. Но тъй като той възнамеряваше да заплати скъпото развлечение, което щеше да ми позволи най-сетне да се запозная с интересувания ме рядък екземпляр, то нямаше защо да възразявам срещу неуместните му амбиции.

Ние побързахме да известим за предстоящото събитие на още четирима-петима души, които проявяваха интерес към шахмата и, за да бъдем колкото се може по-малко смущавани от другите пътници, резервирахме за предстоящия мач не само нашата маса, но и всички съседни маси.

На следния ден в уговорения час нашата малка компания се събра в пълен състав. Централното място срещу шампиона бе предоставено естествено на Макконър. Той нервничеше, пушеше една след друга тежки пури и неспокойно поглеждаше към часовника.

Шампионът обаче ни накара да го чакаме цели десет минути (имайки предвид думите на моя приятел, аз вече предвиждах подобно нещо) и това придаде още по-голяма тържественост на появяването му. Той пристъпи към масата спокойно и невъзмутимо, без да поздрави. Навярно тази негова неучтивост трябваше да означава: „Вие знаете кой съм аз, а кои сте вие, хич не ме интересува...“ Веднага със сух и делови тон той започна да излага своите условия. Тъй като на парахода

нямало достатъчно шахматни дъски за провеждането на симултансеанс, той предлагал всички да играем общо срещу него. След всеки свой ход той щял да се отдалечава в другия край на салона, за да не пречи на нашите обсъждания. Щом сме направели от своя страна ход, трябвало поради липса на звънец — нещо, за което можело само да се съжалява — да чукнем по една чаша с лъжичка. Предлагал за обмислянето на всеки ход максимум десет минути, в случай че нямало възражения от наша страна. Ние като някакви свенливи ученици естествено се съгласихме с всички условия. Хвърлихме жребие и на Чентович се падна да играе с черните фигури; оставайки прав, той направи своя първи насрещен ход и веднага се отправи към определеното от него място, където се отпусна лениво на една маса и запрелиства илюстрирани списания.

Едва ли си струва да описвам тази партия. Тя завърши, както трябваше и да се очаква — с пълното ни поражение и то още на двадесет и четвъртия ход. Всъщност нямаше нищо чудно в това, един световен шампион да помете с малкия си пръст половин дузина посредствени и съвсем слаби играчи; угнетително действуваше върху всички нас именно надменното поведение на Чентович, с което той съвсем ясно ни даваше да почувствуваме, че ни е разбил на пух и прах без никакво усилие. Всеки път, приближавайки се към масата, той хвърляше към дъската само бегъл и привидно небрежен поглед, а на нас изобщо не обръщаше внимание, сякаш самите ние бяхме някакви мъртви дървени фигури. Този негов непристоен жест напомняше неволно маниера, с който човек подхвърля къшей хляб на краставо куче, без дори да го погледне. При известно чувство за такт той можеше, по мое мнение, да ни посочи някои грешки или да ни насърчи с някоя и друга любезна дума. Но дори и след като завърши партията, този лишен от човешки образ шахматен робот не произнесе нито дума. Обявил „мат“, той остана неподвижен край масата, очаквайки очевидно да узнае не желаем ли да изиграем още една партия с него. Аз вече бях станал от мястото си и се готвех — както винаги при сблъскване с безочлива грубост — с един жест да дам да се разбере, че с уреждането на този паричен въпрос, поне за мене, настъпва край и на не особено приятното ни познанство, когато, за моя досада, седящият до мене Макконър произнесе с неузнаваем, дрезгав глас:

— Реванш!

Предизвикателството, което звучеше в гласа на Макконър, направо ме изплаши; в този миг той действително приличаше повече на боксьор пред решителна схватка с противника си, отколкото на учтив джентълмен. Дали това се дължеше на оскърбителното държание на Чентович или само на собственото му болно честолюбие, но Макконър имаше напълно променен вид. Той бе почервенял до корените на косите си, ноздрите му се бяха разширили от вътрешно напрежение, по челото му бяха избили капки пот, а от прехапаните му устни до войнствено вдигнатата му брадичка се бе врязала дълбока бръчка. Аз с безпокойство открих в очите му онзи пламък на неукротима страст, обземаща обикновено играчите на рулетка, когато при непрекъснато удвояван залог за шести или седми път желаният цвят не излиза. В този момент съзнавах, че този екзалтиран честолюбец е готов да хвърли срещу Чентович цялото си състояние и да играе, да играе, да играе — при единичен или удвоен залог — докато не спечели поне една партия. Ако Чентович издържеше до край, то той бе намерил в лицето на Макконър истинска златна мина, от която можеше да нагребе, още преди да се появи на хоризонта Буенос Айрес, няколко хиляди долара.

Чентович остана невъзмутим.

— Моля — отвърна той учтиво. — Сега е ред на господата да играят с черните фигури.

Втората партия не се различаваше много от първата, само дето нашата компания се бе увеличила с неколцина любопитни и се бе оживила. Макконър така се бе вторачил в шахматната дъска, сякаш искаше да хипнотизира дървените фигури и да ги подчини на волята си. Чувствувах, че той с възторг би пожертвувал хиляда долара за удоволствието да изкрещи „мат!“ в лицето на бездушния ни противник. И странно, неговото мрачно вълнение несъзнателно се предаде и на нас. Всеки ход обсъждахме с много по-голяма разпаленост от преди и спорехме до последния момент, преди да се съгласим да дадем сигнал на Чентович. Достигнали до седемнадесетия ход, ние с изумление открихме, че създалата се позиция изглежда поразително благоприятна за нас — бяхме успели да докараме пешката по линия „с“ до предпоследното поле с2; необходимо бе само да я придвижим на с1, за да направим втора дама. Ние обаче не бяхме съвсем спокойни — просто не можехме да повярваме, че действително

ни се е открил такъв явен шанс за победа. Всички подозирахме, че преимуществото, което ни се струваше извоювано от нас самите, е просто уловка от страна на Чентович, тъй като той можеше да предвиди развитието на играта с много ходове напред. Обаче колкото и да обсъждахме и да разглеждахме позицията от всички страни, не успяхме да открием никаква клопка. Накрая, когато определеното за мислене време вече почти бе изтекло, ние решихме да рискуваме и да направим този ход. Макконър вече бе вдигнал пешката, за да я премести на последното поле, когато изведнъж някаква ръка го улови за рамото и един тих, но настойчив глас произнесе:

— За бога, не така!

Всички неволно се обърнахме. Зад нас стоеше човек на около петдесет години с тясно, рязко очертано лице, което вече бе привлякло вниманието ми на палубата за разходки с необикновената си, почти мъртвешка бледост. Увлечени в обсъждането на възникналия проблем, ние не бяхме забелязали неговото появяване. Виждайки, че всички погледи са отправени към него, той бързо добави:

— В случай че сега направите дама, той ще я бие с офицера на с1, а вие ще вземете с коня. Но в това време той ще придвижи проходната си пешка на d7, ще застраши топа ви и дори да обявите шах с коня, все едно, партията е загубена за вас — след девет или десет хода ще получите мат. Позицията е почти същата, от която Алехин пое инициатива в мача си срещу Боголюбов през 1922 година на международния шахматен турнир в Пищани.

Макконър незабавно остави пешката на мястото и се втренчи като нас с изумление в непознатия, спуснал се сякаш от небето като ангел-хранител. Да се предвиди мат след десет хода бе по силите само на играч от най-висока класа. А може би този човек пътуваше за същия шахматен турнир както Чентович и щеше да му оспорва световната титла? Но каквото и да бе, в неговото ненадейно появяване и в намесата му в най-критичния момент на играта имаше нещо почти свръхестествено.

Първи дойде на себе си Макконър.

— А вие какъв съвет бихте дали? — прошепна той възбудено.

— Засега да не се придвижва пешката напред, а първо да се отклони ударът! Преди всичко да се измести царят от застрашената линия — от g8 на h7. Тогава вашият противник по всяка вероятност ще

пренесе атаката в другото крило. Но тук вие ще парирате с топа с8 — с4; това ще му струва загубата на два хода и на една пешка, а с това и на всичките му преимущества. В такъв случай и двете страни ще разполагат с по една проходна пешка и ако вие правилно проведете отбраната си, ще постигнете реми. Повече от това не може да се направи.

Отново бяхме изгубили ума и дума. В точността и бързината на неговите пресмятания имаше нещо смущаващо; човек просто можеше да си помисли, че той чете ходовете от книга. Все таки неочакваният шанс благодарение на неговата намеса да постигнем реми в партията си срещу един световен шампион ни действуваше опияняващо. Всички, сякаш се бяхме наговорили, отстъпихме настрани, за да му предоставим свободен поглед върху дъската.

Макконър попита отново:

— Значи цар g8 на h7?

— Точно така! Преди всичко да се предотврати ударът!

Макконър постъпи, както му казаха, и ние почукахме по чашата. Чентович се приближи до масата ни с обичайната си ленива походка и с един поглед прецени нашия ход. След това той игра на царското крило пешка h2–h4 — точно както бе предсказал нашият непознат избавител.

А той вече шепнеше развълнувано:

— С топа напред, с топа напред, с8 на с4, тогава той ще трябва първо да прикрие пешката! Но това няма да му помогне! Не се грижете за проходната му пешка, а бийте с коня с3:d5 и равновесието е възстановено. Упражнете натиск, вместо да се отбранявате!

Ние не разбирахме нищо от това, което той говореше, сякаш приказваше на китайски. Но вече изцяло в негова власт, Макконър, без да разсъждава, мести, както му наредиха. Отново зачукахме по чашата, за да повикаме Чентович. И сега той за първи път се забави да направи своя ход, а напрегнато се завзира в дъската. След това игра точно така, както бе предвидил непознатият. И сега се случи нещо ново и неочаквано — преди да се обърне и си тръгне, Чентович вдигна очи и огледа нашите редици; явно той се мъчеше да открие кой от нас му оказваше изведнъж такава енергична съпротива.

От този момент нашата възбуда нарастваше с всяка измината минута. Преди бяхме играли без сериозни надежди за победа, но сега

мисълта, че бихме могли да пречупим хладното високомерие на Чентович, караше сърцата ни да тупкат развълнувано. Без да губи време, нашият нов приятел посочи следващия ход; ръката ми трепереше, когато чукнах с лъжичката по чашата, за да известим на Чентович, че отново е негов ред да играе. И тук дойде нашият първи триумф. Чентович, който до този момент бе правил своите ходове стоешком, сега се помая, подвоуми се и накрая седна на масата. Той се отпусна бавно и тежко на стола, но това бе достатъчно, за да играем вече с него „на едно ниво“, макар и само във физическия смисъл на думата. Бяхме го принудили да се отнася с нас като с равни, поне външно. Той седеше неподвижно, приковал поглед в дъската и обмисляше положението; при това очите му почти се скриха изпод тежките клепачи, а от умственото напрежение устата му леко се поотвори, което придаваше на кръглото му лице известен глуповат израз. Чентович мисли няколко минути, после направи своя ход и се изправи.

А нашият приятел вече шепнеше:

— Задържащ ход! Добре намислено! Но не му обръщайте внимание! Форсирайте размяна, непременно размяна! Така ще постигнем ремий; дори и бог не може вече да му помогне!

Макконър постъпи, както му се каза. Последвалите маневри между двамата играчи (ние останалите отдавна вече се бяхме превърнали в прости статисти) се изразиха в непонятни за нас придвижвания по шахматната дъска. Така изминаха около седем хода, когато Чентович след продължително обмисляне вдигна глава и каза:

— Реми.

За миг се възцари мъртва тишина. Изведнъж започнаха да се чуват и шумът на вълните, и джазовата мелодия, напявана от радиото в съседното помещение, долавяше се всяка стъпка от палубата за разходки и слабото, нежно свистене на вятъра в жлебовете на илюминаторите. Ние не помръдвахме, стаили дъх; всичко бе станало съвсем внезапно и бяхме едва ли не изплашени от невероятния обрат в играта — един неизвестно откъде взел се човек наложи волята си над световния шампион и то в една вече наполовина загубена партия! Само Макконър изпусна шумно сдържания в гърдите си въздух, облегна се рязко назад и от устните му се изтръгна едно облекчително „ох!“ Аз от своя страна не изпусках из очи Чентович. Още при последните ходове

ми се стори, че той побледня. Но шампионът умееше да се владее. Той запази предишния си равнодушен вид и докато смете с нетрепваща ръка фигурите от дъската, небрежно попита:

— Желаят ли господата трета партия?

Въпросът му бе зададен със служебен, делови тон, но особеното бе, че той дори не погледна Макконър, а бе втренчил очи право в нашия спасител. Както един кон познава по сигурната стойка новия, по-опитен ездач, така и Чентович бе отгатнал по последните ходове кой е истинският му, фактическият му противник. Неволно ние проследихме прогледа му и също се вторачихме напрегнато в непознатия. Но преди той да може да помисли и да отговори, обзетият от честолюбива възбуда Макконър се обърна към него и с тържествуващ глас извика:

— Ама, разбира се! Този път обаче вие трябва сам да играете срещу него! Вие сам срещу Чентович!

Но тук се случи нещо непредвидено. Непознатият, който все още се взираше със странна напрегнатост в опразнената дъска, се сепна, виждайки всички погледи отправени към себе си и чувайки възторжените слова на Макконър. Лицето му изразяваше смущение.

— В никакъв случай, господа, — изрече той, запъвайки се, — това е напълно изключено... и дума не може да става... вече двадесет, не, двадесет и пет години не съм сядал пред шахматна дъска... а и едва сега виждам колко непристойно бе от моя страна да се намесвам без разрешение в играта ви... Простете настойчивостта ми, но не бих искал повече да ви преча.

И преди още да се съвземем от изненадата си, той се обърна и напусна салона.

— Но това е съвсем невъзможно! — загърмя Макконър разпалено, удряйки с юмрук по масата. — Напълно изключено е този човек да не е играл шах двадесет и пет години! Та той предвиждаше всяка позиция, всяка насрещна маневра поне с пет, шест хода напред. Това не е шега работа! Изключено е, нали?

С последния си въпрос Макконър неволно се обърна към Чентович, но шампионът запази ледената си невъзмутимост.

— Нищо не мога да кажа относно това. Във всеки случай в играта на този господин имаше нещо не съвсем обичайно и донякъде

интересно; затова и умишлено му дадох възможност да прояви способностите си.

Докато говореше, той лениво се надигна от мястото си и с делови тон завърши:

— Ако господинът или господата желаят утре да изиграят още една партия, то аз съм на тяхно разположение след три часа.

Ние не можахме да скрием леките си усмивки. Всеки от нас чудесно разбираше, че съвсем не великодушието бе причина Чентович да се лиши от победа в играта срещу нашия непознат избавител. Тази негова забележка не бе нищо друго, освен наивен опит да прикрие собственото поражение и това само усили нашето желание да станем свидетели на пълното разгромяване на това непоклонливо високомерие.

Всички ние, мирни и хрисими корабни обитатели, изведнъж бяхме обзети от някаква дива, честолюбива войнственост. Пленяваше ни съблазнителната мисъл, че тук, на нашия параход, посред океана можеше да бъде изтръгната от ръцете на шампиона палмата на първенството — рекорд, който всички телеграфни агенции щяха да разнесат из целия свят. Към това се прибавяше и полъхът на мистериозност, с който бе обвеян нашият странен спасител — неочакваното му появяване, намесата му в играта тъкмо в най-критичния момент, контрастът между неговата почти боязлива стеснителност и непоколебимата самоувереност на професионалиста. Кой бе този непознат? А може би случаят бе разкрил пред очите ни един още неизвестен за света шахматен гений? Или това бе някой прочут майстор, който по непонятни причини държеше името му да остане в тайна? Ние възбудено обсъждахме всички тези възможности. Но и най-смелите предположения се оказваха недостатъчно смели, за да хвърлят светлина върху неговата загадъчна плахост, да изяснят противоречието между неговото неочаквано признание и несъмненото майсторство на играта му. В едно обаче всички бяхме единодушни: в никакъв случай не биваше да се лишаваме от възможността да присъствуваме още веднъж на една толкова драматична схватка. Решихме да употребим всички усилия, за да склоним нашия избавител да играе на следващия ден срещу Чентович. Макконър се задължи да поеме разходите, а тъй като междувреме се разбра от стюарда, че непознатият е австриец, аз като негов съотечественик бях упълномощен да му предам нашата обща молба.

Не ми бе нужно много време, за да открия на палубата за разходки така бързо изплъзналият ни се тайнствен непознат. Той лежеше в своя deckchair^[9] и четеше. Преди да се доближа до него, използвах случая да го разгледам — остро очертаната му глава бе отпусната върху възглавницата в поза, излъчваща някаква мека умора; отново ме порази странната бледост на сравнително младото му лице, чиито слепоочия бяха окръжени от сребристобели коси; не знам защо, но имах чувството, че този човек се е състарил от един път. Когато пристъпих към него, той учтиво се надигна от мястото си и ми се представи. Името, което назова, ми бе добре познато и принадлежеше на стар и уважаван австрийски род. Спомних си, че един от представителите му е бил близък приятел на Шуберт, а друг — придворен лекар на стария император. Когато му предадох молбата ни да приеме един мач с Чентович, доктор Б. изпадна във видимо смущение. Както се изясни, той дори и не подозирал, че се е наложил така успешно над един световен шампион, и то над най-прославения за момента. По непонятни за мене причини това обстоятелство, изглежда, му направи особено силно впечатление — на няколко пъти той повтори въпроса си дали съм сигурен, че противникът му действително е прочут световен шампион. Скоро забелязах, че това положение силно облекчава моята мисия. Все пак, долавяйки, че имам работа с извънредно деликатен и чувствителен човек, счетох за уместно да премълча, че в случай на негово поражение, материалните щети ще минат за сметка на Макконър. След дълги колебания доктор Б. най-сетне даде съгласието си за един мач, като изрично помоли да предупредя останалите господа да не възлагат в никакъв случай прекалено големи надежди на неговите способности.

— Защото — добави той със замислена усмивка — аз наистина не знам дали съм способен да изиграя една партия по всички правила. Моля ви да ми повярвате, че не проявявах фалшива скромност, когато казах, че откак съм завършил гимназия, тоест вече повече от двадесет години не съм се докосвал до шахматна фигура. А даже и тогава минавах за шахматист без особено дарование.

Тези думи той изрече толкова просто и естествено, че аз нито за миг не се усъмних в искреността им. И все пак не можах да не изразя удивлението си от точността, с която той си припомняше и най-

малките подробности от партии на най-различни майстори. По всяка вероятност той дълго време се е занимавал с шах поне теоретически?

По лицето на доктор Б. отново се появи неговата странна, замислена усмивка.

— Дълго време! Един господ знае! Впрочем би могло да се приеме, че дълго време съм се занимавал с шах, но при съвсем особени, бих казал, изключителни обстоятелства. Това е доста заплетена история, ала във всеки случай би могла да послужи като илюстрация на нашата прелестна и величава епоха. Може би ще имате търпение за половин час да я изслушате...

Той посочи към съседния deskchair. Аз с удоволствие последвах поканата му. Край нас нямаше никой. Доктор Б. свали очилата си, постави ги до себе си и започна:

— Вие бяхте така любезен да отбележите, че като виенчанин познавате моето фамилно име. Но предполагам, че едва ли сте чували за юридическата кантора, която ръководех заедно с баща си, а впоследствие и сам. Ние не се занимавахме с дела, предизвикващи шум из вестниците и по принцип избягахме нови клиенти. Всъщност ние вече не упражнявахме истинска адвокатска практика, а се ограничавахме само с юридически консултации и преди всичко с управляване на имуществата на големите манастири, с които моят баща като бивш депутат на клерикалната партия бе тясно свързан. Освен това — за тези неща, а сега навярно вече мога да говоря, след като монархията отиде в историята — на нас бе поверено и управляването на капиталите на няколко членове на императорското семейство.

Връзките на нашия род с двореца и с църквата един мой чичо бе личен лекар на императора, а друг — абат в Зайтенщетен — водят началото си още от преди две поколения и на нас ни оставаше само да ги съхраним. Доверието на клиентите бе преминало по наследство върху нас и така ние развивахме една тиха, бих казал, безшумна дейност, която Впрочем не изискваше повече от най-строга дискретност и надеждност — две качества, които покойният ми баща притежаваше в най-висока степен. Благодарение на благоразумието си той фактически успя да запази на клиентите ни значителни имуществени ценности — както по време на инфлацията, така и през превратните години. После, когато на власт в Германия дойде Хитлер и

започна кампания от грабителски набези срещу владенията на църквите и манастирите, през нашите ръце преминаха и някои сделки, сключени зад граница с цел да се спасят от конфискация поне движимите имуществата; така относно някои тайни политически преговори между Ватикана и императорския дом ние с баща ми знаехме повече, отколкото някога обществеността изобщо ще узнае. Тъкмо невзрачността на нашата кантора — нямахме дори фирма на входа си — както и предпазливостта, с която подчертано отбягвахме всякакви монархически кръгове, ни избавяха от някои нежелани проучвания. Фактически австрийските власти дори и не подозираха, че в течение на всички тези години тайните куриери на императорския дом получаваха или предаваха писма с изключителна важност в нашата незабележима канторка на четвъртия етаж.

Както е известно, дълго преди националсоциалистите да хвърлят своите въоръжени сили срещу света, те бяха започнали да създават във всички съседни на тях страни една не по-малко опасна и не по-зле обучена армия — целия онзи легион от онеправдани, пренебрегнати и обидени хора. Техните така наречени „ядки“ бяха пуснали пипала във всяка служба, във всяко предприятие; те имаха шпиони и съгледвачи навсякъде, включително и в личните резиденции на Долфус^[10] и Шушниг^[11]. Дори и в нашата скромна кантора имаха свой агент, нещо, което за съжаление узнах твърде късно. Той всъщност не бе нищо повече от жалка и бездарна писарушка, която бях назначил по препоръка на един свещеник, само за да придам на кантората вид на редовно делово учреждение. В действителност ние не го използвахме за нищо друго, освен за уреждане на някои невинни поръчки, за обслужване на телефона и за подреждане на преписките — това ще рече, на онези преписки, които нямаха отношение към същината на работата ни и не будеха никакви съмнения. Не му бе разрешено да отваря пощата; всички важни писма пишех сам на машина, без да оставям копия; всеки значителен документ сам отнасях в дома си, а тайните преговори провеждах изключително в манастирското настоятелство или в амбулаторния кабинет на моя чичо. Благодарение на тези предпазни мерки нашият съгледвач не можа да забележи нищо съществено; но изглежда някаква нещастна случайност е отворила очите на този честолюбив и суетен човечец и той разбрал, че не му се доверяваме напълно и че зад гърба му стават доста интересни неща.

Възможно е в мое отсъствие някой от куриерите по невнимание да е казал „негово величество“, вместо уговореното „барон Берн“; или пък негодникът си е позволил скришом да отваря писмата — във всеки случай, преди още да се зародят в мен някакви подозрения, той бе успял да получи от Мюнхен или от Берлин поръчение да ни шпионира. Едва много по-късно, след като вече бях арестуван, аз си припомних, че през последните месеци неговата първоначална леност и незаинтересованост в работата се бе превърнала в ненадейно усърдие — неколкократно и едва ли не натрапчиво си бе предложил услугите да отнесе писмата ми на пощата. Признавам, че допуснах известна непредпазливост, но нима, в края на краищата, не бяха коварно надхитрени от Хитлер и най-големите дипломати и генерали? Колко дълго и неотклонно гестапо ми е посвещавало любезното си внимание, бе потвърдено нагледно от факта, че есесовците ме арестуваха още същата вечер, когато Шушниг оповести отказа си от властта, един ден преди Хитлер да влезе във Виена. За щастие, след като чух по радиото прощалната реч на Шушниг, аз успях да изгоря най-важните документи, а останалите, включващи необходимите потвърдителни разписки за депозираните в чужбина имуществени ценности на манастирите, както и на двама ерцхерцози, можах да скрия в коша с мръсно бельо, който моята стара и вярна икономка отнесе при чичо ми — всичко това стана буквално в последната минута, когато хитлеристите вече нахълтваха в дома ми.

Доктор Б. прекъсна разказа си, за да си запали една пура. На пламъка на кибритената клечка забелязах как десният ъгъл на устата му се свива в нервен тик. Това бе едно съвсем бегло, едва забележимо потрепване, което, както можах да установя, се повтаряше през няколко минути и придаваше на цялото лице особено неспокойно изражение.

— Вие навярно очаквате да ви разкажа сега за концлагера, където бяха хвърлени всички ония, които останаха верни на нашата стара Австрия, да ви опиша оскърбленията, изтезанията и страданията, които съм изживял. Но нищо подобно не се случи с мене. Аз спадах към друга категория. Не бях натикан при нещастниците, над които хитлеристите изливаха дълго сдържаната си злоба, подлагайки ги на физически и душевни унижения, а бях придаден към неголямата група хора, от които нацистите се надяваха да изскубнат пари или важни

сведения. Сама по себе си моята скромна личност не представляваше естествено никакъв интерес за гестапо, но те, изглежда, бяха подушили, че ние с баща ми сме подставени лица, управители на имуществата и доверени хора на техните най-отявлени врагове. От мен те разчитаха да изтръгнат уличаващ материал против манастирите, за да предявят срещу тях обвинения в укриване на капитали; също така материал против императорския дом и против всички жертвоготовни привърженици на монархията в Австрия. Те подозираха, и то не без основание, че значителна част от фондовете, които бяха минали през наши ръце, сега бяха скътани на сигурни места, недостъпни за тяхната хищна алчност. Затова ме арестуваха още първия ден, за да изкопчат от мен тези тайни сведения с помощта на изпитаните си методи.

Ето защо, хора като мене, от които трябваше да се изтискат пари или важна информация, не бяха тикнати в концлагер, а бяха подложени на малко по-специална обработка. Вие навярно помните, че нашият канцлер, както и барон Ротшилд, от чиито роднини те се надяваха да измъкнат милиони, не бяха хвърлени зад телените мрежи на пленническите лагери, а уж като привилегировани лица бяха настанени в хотел, и то в хотел „Метропол“ — тогава главна квартира на гестапо — където всеки от тях получи отделна стая. И моята скромна особа бе удостоена с подобна чест.

Самостоятелна стая в хотел — това само по себе си звучи извънредно хуманно, нали? Но смятам ще ми повярвате, че те бяха решили да настанят нас, „видните личности“, в прилично отоплени единични стаи, а не да ни наблъскат по двадесетина в някоя ледена барака, не от човеколюбиви съображения; ние просто бяхме определени за една много по-изтънчена метода на изтезание. Необходимият им „материал“ те смятаха да изтръгнат от нас не чрез обикновения бой с тояги или някакви други физически мъчения, а с помощта на едно далеч „по-нежно“ средство, именно — пълна изолация. С нас те не вършеха нищо — те само ни поставяха във вакуум, в празно пространство, знаейки отлично, че на този свят нищо не смазва така лесно човешката душа както самотата. След като затвориха всеки в отделна стая, херметически откъснат от околния свят, те разчитаха, че вътрешните терзания много по-ефикасно от външния натиск чрез бой и студ най-сетне ще ни принудят да развържем езиците си.

На пръв поглед стаята, която ми посочиха, не правеше неприятно впечатление: тя имаше врата, легло, маса, кресло, умивалник и един прозорец с желязна решетка. Вратата обаче оставаше затворена и денем, и нощем; на масата нямаше ни книга, ни вестник, ни молив, ни хартия; прозорецът гледаше към някакъв калкан; моето „аз“ и дори собственото ми тяло бяха оградени от абсолютното *Нищо*. Бяха ми отнели всякакъв предмет: часовника, за да изгубя представа за времето; моливът, за да не мога да пиша; джобното ножче, за да не разрежа вените си; дори и невинната утеха — цигарите, ми бе отказана. Единственото човешко същество, с което имах досег, бе пазачът, но на него му бе забранено да разговаря с мен и да отвръща на въпросите ми. Не виждах човешки лица, не чувах човешки гласове; от разсъмване до смрачаване и от смрачаване до разсъмване за зрението ми, за слуха ми, за всичките ми сетива липсваше и най-малката храна. Бях оставен сам със себе си, сам със своето тяло и с четири или пет неодушевени предмети — маса, легло, прозорец, умивалник; живеех сам като водолаз под стъклен похлупак на дъното на непрогледен, черен океан, и то като водолаз, смътно разбиращ, че спасителният кабел към външния свят е прекъснат и никога вече няма да го измъкнат от безмълвните дълбини...

Аз нищо не вършех, нищо не чувах, нищо не виждах; навсякъде и непрекъснато около мен витаеше *Нищото* — тази абсолютна зееца пустота извън времето и пространството... Крачиш напред-назад из стаята, а мислите ти неотклонно те следват — напред-назад, напред-назад, и така до безкрай... Но дори и мислите, колкото и безплътни да изглеждат, имат нужда от някаква опорна точка, иначе започват безсмислено да кръжат около самите себе си; те също не понасят пустотата...

От сутрин до вечер очакваш нещо, но не се случваше нищо. Отново чакаш и пак чакаш — и отново нищо. И така чакаш, чакаш, чакаш, мислиш, мислиш, мислиш, докато те заболят слепоочията. Нищо. Ти си сам, сам, сам...

Така протекоха две седмици, през които аз живеех извън времето и изобщо извън живота. Ако бе избухнала война, никога нямаше да узная; моят свят се заключваше в маса, врата, легло, умивалник, кресло, прозорец и стени с познати до втръсване тапети — всяка чертичка от зигзагообразните им шарки се бе врязала като със

стоманен резец в най-скритите гънки на мозъка ми, толкова дълго ги бях разглеждал...

Най-после започнаха разпитите. Извикват те внезапно — без да можеш да си дадеш сметка ден ли е, нощ ли е. Вратата се отваря и те повеждат неизвестно къде през някакви коридори; после чакаш някъде, също неизвестно къде и изведнъж заставаш пред някаква маса, зад която седят хора в униформа. Масата е отрупана с книжа — документи по твоето дело, за съдържанието на които нямаш никаква представа; след това започват въпросите — нужните и ненужните, откритите и подвеждащите, въпросите параван и въпросите уловка; докато отговаряш, чужди, зли пръсти прелистват преписките, а какво пише в тях, ти не знаеш; чужди, зли пръсти пишат нещо в някакъв протокол, а ти нямаш понятие какво записват. Но най-ужасното в тези разпити бе за мен това, че никога не можех да отгатна и да преценя какво фактически знаеше гестапо за операциите, извършвани в моята кантора, и какво точно искаше да измъкне от мене. Както вече ви казах, всички уличаващи документи бях изпратил в последната минута на чичо си по моята икономка. Но той беше ли ги получил или не? И колко бе успял да разкрие онази писарушка? Какви писма бяха заловили? Какво биха могли да са изкопчили вече от някой непохватен свещеник в немските манастири, чиито дела минаваха през нас?

А те все питаха и питаха. Какви ценни книжа съм купувал за този и този манастир? С кои банки съм кореспондирал? Дали познавам еди-кой си, или не? Получавал ли съм писма от Швейцария и от бог знае къде още? И тъй като аз не можех да определя какво вече бяха успели да разкрият, всеки мой отговор влечеше със себе си огромна отговорност. Признаех ли нещо, което на тях не бе известно, можех без нужда да предам някого на заклание, а отричах ли прекалено много, вредях на самия себе си.

Но разпитите не бяха най-страшното. По-страшно бе завръщането след всеки разпит в предишната пустота — в същата стая, със същата маса, същото легло, същия умивалник, същите тапети по стените. Защото едва останал сам със себе си, започвах да възпроизвеждам в съзнанието си отново целия разпит; размислях как бих могъл по-умно да отговоря на въпросите им и какво би трябвало да им кажа следващия път, за да разсея подозренията им, предизвикани може би от някое мое необмислено изказване.

Прекарвах всичко през ума си, проверявах, претеглях всяка моя дума, казана на следователя, възстановявах в паметта си всеки техен въпрос, всеки мой отговор; опитвах се да определя какво от показанията ми би могло да бъде протоколирано, като в същото време съзнавах, че никога няма да узная това. Но веднъж изблихнали в празното пространство, мислите ми продължаваха безспир да кръжат в главата ми, раждайки все нови и нови предположения, и това продължаваше дори и в съня ми.

Всеки път след разпита в гестапо мъките и терзанията на въпросите, проверките, подпитванията се подемаха със същата неумолимост от моите собствени мисли, а може би дори и с още по-голяма свирепост, защото при следователя всичко в последна сметка приключваше след един час, но мъченията, на които бе подложено съзнанието ми, сковано от коварната самота, не свършваха никога. А край мен все същата тази маса, същото кресло, същото легло, същите тапети, същият прозорец — нищо, което да привлече поне за миг вниманието ми, нито книга, нито вестник, нито някое непознато лице, нито молив, с който да напиша нещо, нито дори клечка кибрит, за да я повъртя между пръстите си, нищо, нищо, нищо...

Едва сега започвах да осъзнавам с каква дяволска находчивост, с каква убийствена психологическа проникателност е била измислена тази система с хотелската стая. В един концлагер навярно човек трябва да мъкне камъни, докато ръцете му се разкърват и краката му измръзнат в обувките, да бъде натъпкан в някоя воняща и студена барака заедно с двадесетина други такива нещастници. Но той ще вижда наоколо си човешки лица, ще може да спре погледа си върху някоя количка, някое дърво, да го насочи към полето, към звездите — все ще намери към какво... Докато при мен никога нищо не се променяше, наоколо винаги бе едно и също, едно и също, до полуда все едно и също. Тук нямаше нищо, което да ме отклони от мислите ми, от кошмарите ми и от болезнените равносметки. А те тъкмо това и целяха — да се давя непрестанно в мислите си, докато започна да се задушавам и, останал вече без сили, поискам да се отърва от тях, като ги изкажа, като призная всичко, което искат от мен, и им предам накрая и сведенията, и хората...

Постепенно започнах да чувствавам, че под страшния гнет на пустотата нервите ми вече не издържат. Разбирах цялата опасност от

това положение и до крайна степен напругах съзнанието си, за да намеря или измисля нещо, с което да отвлека мислите си и да запазя контрол над себе си. Само и само да върша нещо, аз се мъчех да възстановя в паметта си всичко онова, което някога знаех наизуст — рецитирах на глас народни песни, стихчета от детинство, откъси от Омир, учени в гимназията, параграфи от Гражданския кодекс. След това се залових да решавам аритметически задачи — събирах и делях на ум всевъзможни числа, но съзнанието ми бе изгубило устойчивостта си. Не можех да се съсредоточа върху нищо. В мозъка ми постоянно проблясваше и започваше да дълбае все същата мисъл: какво знаят те, какво им казах вчера, какво трябва да им кажа следващия път?

Това наистина неописуемо състояние трая четири месеца. Четири месеца, това се написва съвсем лесно — всичко на всичко дванадесет букви, а още по-лесно се изговаря — само шест срички; устните възпроизвеждат тези звуци за четвърт секунда: четири месеца! Но кой може да измери безкрайните часове, протичащи извън времето и пространството? Не може да се разкаже, не може да се опише; никой не е в състояние да обясни — нито на другото, нито дори на самия себе си — как разяжда, как руши пустотата, *Нищото* наоколо ти — винаги все същата маса, легло, умивалник, тапети; все същото мълчание; все същият пазач, който, без дори да те погледне, ти тиква яденето в стаята; все същите мисли, кръжащи безспир около една точка, докато полудееш...

По някои дребни признаци с безпокойство започнах да откривам, че мозъкът ми вече не действа нормално. В началото отивах на разпит винаги с ясно съзнание и давах показанията си спокойно и обмислено; онова раздвояване на мисълта, какво трябва да им кажа и какво — не, все още действаше. А сега се запъвах и при най-простото изречение, понеже докато говорех, като хипнотизиран следях с очи перото, което бягаше по хартията и записваше показанията ми, сякаш се мъчех да догоня собствените си думи. Чувствавах как силите ме напускат; чувствавах как приближава моментът, когато, за да се спася, ще им кажа всичко, което знам, а може би и повече. Само и само да се отърва от давящата пустота щях да предам дванадесет човека, да изкажа тайните им, и то без да получа никаква изгода за себе си, освен може би само краткотраен отдих.

Една вечер този момент настъпи: случайно пазачът ми донесе яденето, тъкмо когато чувствавах, че не мога повече да издържам и, обзет от отчаяние, неочаквано за самия себе си аз закрепях подире му:

— Отведете ме на разпит! Ще призная всичко! Ще кажа къде са документите, ще кажа къде са скрити парите! Всичко ще кажа, всичко!

За щастие той не ме чу, а може би не искаше да ме чуе.

И ето, в този момент на крайна безнадеждност се случи нещо непредвидено, което предложи някакво спасение, макар и само за известно време. Бе краят на юли; денят бе мрачен, сив и дъждовен. За всички тези подробности си спомням съвсем точно, понеже по прозорците на коридора, през който ме преведоха на разпит, барабанеше дъжд. Трябваше да чакам в преддверието на следственото отделение. Преди разпит винаги се чакаше — това също спадаше към процедурата. Първо ти скъсват нервите с внезапното повикване посред нощ, а после, когато вече си се взел в ръце и си се стегнал за изпитанията, когато цялата ти воля и разум са напрегнати в готовност за съпротива, оставят те да чакаш, да стоиш безсмислено пред затворената врата час, два, три, докато отмалее и тялото, и душата ти. А тогава, в онзи четвъртък на 27 юли ме държаха особено дълго в преддверието, някакъв часовник би на два пъти; тази дата се е запечатала в съзнанието ми, тъй като в помещението, където трябваше да стоя прав цели два часа — естествено не ми се разрешаваше да сядам — бе окачен стенен календар и не мога да ви опиша как в моя глад за нещо напечатано, за нещо написано се вирах, вирах в тази единствена цифра и в тези няколко букви: „27 юли“; просто ги поглъщах с очи. След това отново зачаках и пак чаках, поглеждайки към вратата, няма ли най-после да се отвори; същевременно премислях какви въпроси могат да ми зададат този път моите инквизитори, макар и много добре да знаех, че ще ме питат за нещо съвсем различно от това, за което съм се подготвил. И въпреки всичко терзанията от мъчителното очакване и физическата отмалялост бяха за мен същевременно истинска благодат, едва ли не наслада, понеже се намирах в друга, не в моята стая — малко по-голяма и с два прозореца, вместо с един; без креват и без умивалник, без онази цепнатина в долната дъска на прозореца, която бях разглеждал милион пъти. Вратата бе боядисана в друг цвят, до стената имаше друго кресло, а вляво — шкаф за документи, имаше и една окачалка, на която висяха

три или четири мокри военни шинела, шинелите на моите мъчители. Най-сетне около мен имаше нещо друго, нещо ново, нещо по-различно и изгладнелите ми очи се впиваха жадно във всяка подробност. Разглеждах всяка гънка на шинелите; забелязах например че от мократа яка на единия виси дъждовна капка и — колкото и смешно да ви звучи — с безсмислено вълнение зачаках ще се отрони ли накрая тази капка надолу по ревера или ще се пребори със земното притегляне и ще се задържи по-дълго на мястото си. Повярвайте ми, в продължение на няколко минути със затаен дъх се вирах в тази капка, сякаш от нея зависеше животът ми. А когато най-сетне тя се търкулна надолу, наново се залових да броя копчетата на шинелите — осем на единия, осем на другия, десет на третия; после започнах да сравнявам отличителните знаци — не съм в състояние да ви опиша как всички тези смешни, незначителни дреболии дразнеха, развличаха и насищаха моите изгладнели очи. И изведнъж видях нещо, което прикова погледа ми. Бях забелязал, че страничният джоб на един от шинелите е леко издут. Внимателно се приближих и по правоъгълните очертания на предмета, скрит в джоба, се досетих, че това може да бъде само книга! От вълнение коленете ми се разтрепериха — КНИГА!

Вече четири месеца откак не бях държал книга в ръка и дори самата представа за наредени една след друга думи, за печатни редове, страници, листове — накратко, за книга, в която бих могъл да открия и проследя нови, различни от моите, ободряващи съзнанието ми мисли, ми действуваше възбудително и в същото време зашеметяващо. Като хипнотизиран не откъсвах очи от малката издутина, образувана от скритата в джоба книга; вирах се с такава жар, сякаш исках да прогоря с погледа си дупка в шинела. Накрая вече не можех да съдържам изкушението си и неволно пристъпих по-близо. Ръцете ми се изпотяваха при мисълта, че мога да се докосна до книга, па макар и през плата на шинела. Почти без да съзнавам, се примъквах все по-близо и по-близо.

За щастие пазачът не обръщаше внимание на не съвсем обикновеното ми поведение; може би той намираще за естествено човек, престоаял два часа на крака, да иска да се пооблегне малко на стената. Най-сетне застанах съвсем близо до шинела. За да мога незабелязано да се допра до него, бях сложил ръцете си на гърба. Докоснах с пръсти плата и установих, че в джоба действително имаше

нещо правоъгълно, нещо огъващо се и едва-едва шумолящо — книга, книга! И изведнъж като мълния ме прониза мисълта: „Открадни тази книга! Ако успееш да го направиш, ще можеш да я скриеш в твоята килия и да четеш, да четеш, да четеш, най-сетне отново да четеш!“ Едва проблеснала в съзнанието ми, тази мисъл започва да действа като силна отрова; мигновено ушите ми забучаха, сърцето ми заби до пръсване, а ръцете ми станаха леденостудени и отказваха да ме слушат. Но щом първото опиянение попремина, тихичко и умело се присламчих още по-близо до шинела и, без нито за миг да изпускам из очи пазача, започнах със скритите си зад гърба ръце бавно да изтиквам книгата от джоба — все по-нагоре, все по-нагоре, след това бързо бръкнах, внимателно и леко потеглих и изведнъж в ръцете ми се озова една неголяма по обем книжка.

Едва сега се уплаших от постъпката си. Но вече нямаше връщане назад. И къде да дяна сега тази книга? Пъхнах я отзад в панталона си така, че да се задържа от колана и оттам постепенно я примъкнах на хълбока си, за да мога да я прикрепям, изпънал по военному ръце по шевовете. Сега трябваше само да изпробвам този способ. Отстъпих една крачка от закачалката, две крачки, три крачки. Всичко бе наред! Стига да притисках постоянно ръка към хълбока си, можех да придържам книгата и вървешком.

После дойде разпитът. Този път той изискваше от мен повече напрежение от когато и да било, тъй като докато отговарях, цялото ми внимание и воля бяха насочени не към показанията, които давах, а към книгата, която трябваше незабелязано да придържам с ръка. За щастие този път разпитът не трая дълго и аз благополучие успях да занеса книгата в стаята си. Няма да ви отегчавам с подробности; само ще кажа, че при обратния път преживях в коридора един доста опасен момент: книгата се измъкна изпод колана и се плъзна в панталона ми, така че аз трябваше да симулирам силен пристъп на кашлица, за да мога да се наведа и да я натикам обратно под колана. Но затова пък какъв миг на щастие бе за мен, когато внесох книгата в моя ад! Най-после останах сам и все пак вече не бях сам!

Вие навярно си мислите, че първото, което направих, бе да измъкна книгата, да я разгледам, да започна да я чета? Нищо подобно! Най-напред исках да вкуся радостта от притежанието на книгата, да проточа до безкрай това гъделичкащо приятно нервите ми удоволствие

да си мисля какво ли можеше да представлява открадната от мен книга. Искаше ми се преди всичко да е напечатана с много ситен шрифт, да има в нея много-много букви и много-много тънки странички, за да мога да я чета колкото се може по-дълго време. Мечтаех си това да бъде някое сериозно художествено произведение, което да изисква от мен духовно напрежение, а не нещо лековато, повърхностно; да бъде нещо, което да мога да науча наизуст, например стихове, а най-добре — каква дръзка мечта! — нещо от Гьоте или Омир. Накрая вече не бях в състояние да удържам жадното си любопитство. Изтегнат на леглото, за да не ме пипне пазачът, в случай че ненадейно отвори вратата, с треперяща ръка измъкнах книгата изпод колана си.

Първият поглед, който хвърлих на нея, извика в мен не просто разочарование, а парещо чувство на озлобление. Моята плячка, придобита при такава огромна опасност и запалила в мен толкова пламенни надежди, се оказа не нещо друго, а шахматен наръчник, сборник от сто и петдесет шахматни партии, играни от най-големите майстори. Ако не бях окръжен отвсякъде със стени и решетки, в гнева си бих изхвърлил книгата през някой отворен прозорец. Та каква полза можех да имам от подобна глупост? На времето си, както повечето гимназисти, аз сегиз-тогиз бях опитвал силите си пред шахматната дъска просто, за да убия времето. Но за какво можеше да ми послужи това теоретическо съчинение?

На шах не може да се играе без партньор, а още повече без фигури и без дъска. В яда си запрелиствах книгата, надявайки се да открия поне нещо за четене — някакво въведение или указания, — но не намирах нищо друго, освен голите квадратни диаграми на отделните партии с отначало непонятните за мене означения a2–a3, Kf1–g3 и така нататък. Всичко това ми изглеждаше като някакви алгебрични формули, за които аз нямам ключ. Едва постепенно започнах да се досещам, че с буквите a, b, c се обозначават вертикалните линии, а с цифрите от 1 до 8 — хоризонталните и че техните съчетания указват положението на всяка отделна фигура в даден момент. Така чисто графичните диаграми придобиха за мен някакъв език.

„А може би — мислех си — ще ми се удаде да измайсторя в килията си някакво подобие на шахматна дъска и да се опитам да

разиграя всички тези партии.“ Като дар небесен ми се стори чаршафът на леглото ми, по който изпъкваха едри карета. Сгънат както трябва, накрая се получи квадрат, съставен от шейсет и четири полета. Откъснах първия лист на книгата, а нея скрих под дюшека. После се залових от средата на хляба, от който трябваше да се лиша, да моделирам шахматни фигурки — цар, дама и така нататък — като резултатът, разбира се, бе съвсем смешен. Все пак след дълги усилия накрая успях да възпроизведа върху нагънатия чаршаф изобразените в книгата позиции. Когато обаче се опитах да разиграя цяла една партия, оказа се, че жалките фигурки, половината от които, за да се различават от „белите“, бях овалял в прах, са съвършено непригодни за целта. През първите дни вместо игра се получаваше постоянно някаква бъркотия и трябваше по пет, десет, двадесет пъти да започвам една и съща партия отначало. Но кой друг на света разполагаше с толкова ненужно свободно време като мене — пленника на *Нищото*; кой друг можеше да обладава такова безкрайно търпение и такава жажда за занимания?

След шест дни вече можех без грешка да доведа една партия до края, след още осем дни повече не ми бяха нужни хлебните фигурки, за да възпроизведа върху карирания чаршаф позициите от шахматния наръчник, а след други осем дни можех вече да мина дори и без помощта на чаршафа; абстрактните означения a_1 , a_2 , c_7 , c_8 автоматически се превръщаха в съзнанието ми във видими, пластични образи. Този преход ми се удаваше без никакво затруднение; посредством въображението аз пресъздавах в ума си шахматната дъска заедно с фигурите и проследявайки простите формули, веднага мислено обхващах всяко положение; така както за опитния музикант е достатъчен един поглед върху партитурата, за да чуе всички гласове в тяхното съзвучие.

След още две седмици вече бях в състояние без никакво усилие да възпроизведа която и да е партия от книгата по памет или както се казва на шахматен език, да играя „блинд“. И едва сега започнах да осъзнавам какво неизмеримо благо ми бе донесла моята дръзка кражба. Защото от един път аз вече имам занимание, макар безсмислено и безцелно, но все пак занимание, запълващо окръжаващата ме пустота! Сто и петдесетте турнирни партии се

превърнаха в чудесно оръжие срещу гнетящото еднообразие на пространството и времето.

Оттук нататък, стараейки се да запазя очарованието на тази нова за мене дейност, започнах точно да разпределям деня си: две партии сутрин, две партии следобед и кратко повторение вечер. Така денят ми, който до този момент се точеше безформен като желе, бе вече запълнен. Аз имах занимание, което дори не ме изморяваше, тъй като шахът притежава това чудесно преимущество, че като съсредоточава духовната енергия в едно тясно ограничено поле, той не само че не изтощава мозъка, но дори и при най-голямо умствено напрежение засилва неговата пъргавина и работоспособност.

Отначало разигравах партиите съвсем механично, но постепенно при многократните повторения на майсторски проведените комбинации и атаки, в мен започна да се събужда и едно чисто естетическо удоволствие. Аз се научих да разбирам тънкостите, уловките и находчивостта в нападението и защитата; усвоих техниката на предвиждането на играта с ходове напред, на комбинирането и на внезапната контраатака и скоро можех да разпознавам индивидуалния маниер на игра на всеки отделен шахмайстор със същата безпогрешност, с която само по няколко стиха може да се определи авторът на една поема.

И така онова, което в началото бе за мен само средство за запълване на времето, сега се бе превърнало в истинско наслаждение и образите на ненадминатите стратегии в шахматното изкуство Алехин, Ласкер, Боголюбов, Тартаковер като скъпи приятели споделяха моята самота.

Да, отсега нататък моята безмълвна килия всеки ден се оживяваше от неизчерпаемо разнообразие. Редовните шахматни занимания възвърнаха на моите разклатени вече умствени способности предишната им устойчивост; аз усещах мозъка си обновен, станал сякаш по-гъвкав и по-находчив от постоянната умствена дисциплина. Това, че бях започнал да мисля по-ясно и по-съсредоточено, проличаваше най-добре по време на разпитите. Благодарение на шахмата несъзнателно бях усъвършенствувал умението си да се защитавам срещу лъжливи заплахи и скрити уловки и от този момент на следователите вече не се удаваше да ме вкарат на тясно; дори имах чувството, че постепенно гестаповците започнаха да гледат на мен с

известно уважение. Те може би тайно се питаха от какви неведоми извори черпя сили за съпротива, когато всички други отдавна вече са морално сломени.

Този мой щастлив период, през който систематически, ден след ден разигравах сто и петдесетте партии от шахматния сборник, продължи около два и половина — три месеца. А след това неочаквано се озовах в мъртва точка. Пред мен изведнъж отново се възправи *Нищото*. Защото след като преиграех всяка отделна партия двадесет или тридесет пъти, тя загубваше очарованието на новостта, на изненадата; нейното развитие вече не ме вълнуваше, нейната стимулираща сила бе изчерпана. Какъв смисъл имаше да повтарям до безкрай партии, които отдавна знаех наизуст до най-малка подробност? Щом направех първия ход, автоматически в съзнанието ми изникваха и всички останали — вече нямаше неизвестност, нямаше усилия, нямаше проблеми. Всъщност, за да можех да продължа заниманията си и да създам и занаят на мозъка си вече толкова необходимото му напрежение и развлечение, би трябвало да си набавя друга такава книга с други шахматни партии. Но тъй като това бе напълно невъзможно, на мен ми оставаше един-единствен изход — вместо старите партии сам да изобретя нови. Трябваше да се опитам да играя сам със себе си, или по-точно сам срещу себе си.

Не знам до каква степен вие сте вникнали в тайните на тази игра на игрите, но дори и най-беглите размишления навярно са достатъчни, за да стане ясно, че при една такава чисто мисловна игра, свободна от намесата на случая, означава, логично погледнато, пълен абсурд да се опитваш да играеш срещу самия себе си. Защото привлекателността на шаха в основата си се дължи на обстоятелството, че неговата стратегия се разработва едновременно в два различни мозъка по два различни начина и че в тази своеобразна интелектуална битка черните не знаят нищо за подготвените от белите маневри и постепенно се стремят да ги отгатнат и обезвредят, докато белите пък от своя страна се мъчат да предварят и осуетят тайните замисли на черните. Вместват ли се черните и белите в едно и също лице, получава се нелепото положение един и същ мозък едновременно да знае и да не знае нещо — като играч с белите да забравя по команда всичко, което само допреди миг е замислял и кроял като играч с черните. Едно такова раздвояване на мисълта е всъщност предпоставка за пълно разцепление на

съзнанието, при което мозъчната дейност ту просветва, ту угасва както при някакъв механичен прибор. Да искаш да играеш шах срещу самия себе си е също толкова парадоксално, колкото да се опитваш да прескочиш сянката си.

Е, казано по-накратко, това състояние на невъзможност, на абсурдност аз се опитвах да постигна в моето отчаяние в продължение на месеци. Защото, за да не изпадна в истинска лудост или в пълен умствен упадък, аз нямах друг изход, освен тази нелепица. Ужасното положение, в което се намирах, ме принуждаваше най-малкото да направя опит да постигна едно такова разцепление на съзнанието на бяло „аз“ и черно „аз“, само и само да не бъда смазан от страшната пустота наоколо ми.

Доктор Б. се отпусна в шезлонга и за минута затвори очи, сякаш правеше усилия на волята да отпъди мъчителния спомен за преживяното. Ъгълът на устата му отново потрепна в предишния странен нервен тик, който той не бе в състояние да овладее. След това той се надигна и седна малко по-високо от преди.

— Така... Надявам се, поне дотук всичко ви стана повече или по-малко ясно. За съжаление обаче никак не съм сигурен, че ще мога да ви обясня също така понятно и онова, което се случи по-нататък. Работата е там, че това ново занимание изискваше такова всеобхватно напрежение на ума, че бе невъзможен какъвто и да е едновременен самоконтрол. Вече ви споменах, че да искаш да играеш шах срещу самия себе си, по мое мнение, е истинска безсмислица. Все пак може би съществуваха някакви минимални шансове за една такава игра, ако имах пред себе си реална шахматна дъска, понеже дъската като осезаем предмет би създавала чувство за пространство, би представлявала някаква материална граница между „играчите“. Ако партиите се разиграваха на действителна шахматна дъска с действителни фигури, биха могли да се правят паузи за обмисляне на ходовете, човек би могъл да сяде ту от едната, ту от другата страна на масата, за да може чисто физически да обхваща положението от гледна точка ту на белите, ту на черните. Но тъй като битките срещу себе си или, ако желаете, със себе си трябваше да провеждам на въображаема дъска, то налагаше се непрекъснато да виждам в съзнанието си положението на всички фигури върху шестдесет и четирите шахматни полета и при това не само положението в дадения момент, но и да

пресмятам всички възможни по-нататъшни ходове на двамата противника. Знам, че всичко това звучи направо абсурдно, но за всяко от моите „аз“, и за черното, и за бялото, трябваше да си представям всяка позиция по два, по три пъти, дори и повече — по шест, по седем, по дванадесет пъти и то с четири или пет хода напред.

Простете, че ви карам да си блъскате ума с цялата тази налудничава бъркотия. Но провеждайки моите партии сред абстрактното пространство на въображението, наистина бях принуден да предвиждам по няколко хода напред като играч с белите и по също толкова като играч с черните; това ще рече, че трябваше да преценявам всички възникващи в хода на играта комбинации с два различни мозъка — един за белите и един за черните. Но най-опасното в този страшен експеримент се заключаваше не в раздвояването на моята личност, а в това, че с постоянното измисляне на все нови и нови партии започнах да губя почва под краката си и постепенно добих чувството, че се провалям в някаква бездънна пропаст. Докато разигравах партиите на шахмайсторите, всичко бе наред, тъй като това, в края на краищата, не бе нищо повече от едно обикновено възпроизвеждане, от просто преповтаряне на даден материал, за което не се изискваше по-голямо напрежение, отколкото за заучаването на някое стихотворение или запаметяването на параграфи от някой закон; това бе ограничено, дисциплинирано занимание и затова бе отлично упражнение за мозъка. Двете партии сутрин и двете следобед представляваха своеобразна задача за деня, която аз изпълнявах напълно спокойно; те ми заменяха предишните всекидневни занимания, а освен това, ако в процеса на играта направех грешка или забравех следващия ход, винаги можех да погледна в книгата. Именно защото разиграването на чуждите партии не засягаше моята собствена личност, това въздействуваше така благотворно и успокоително върху разстроените ми нерви. Беше ми напълно безразлично кой побеждава — белите или черните, тъй като за палмата на първенството се сражаваха Алехин или Боголюбов докато аз самият, с моя разум, с моята душа просто като зрител, като познавач се наслаждавах на перипетиите и тънкостите във всяка една партия. Откак обаче започнах да играя срещу себе си, несъзнателно се превърнах в свой ожесточен съперник. Двете мои „аз“ — бялото и черното — трябваше да се състезават едно с друго и всяко от тях поотделно биваше обземано от

нетърпеливи, честолюбиви желаниа да победи, да спечели играта. След всеки ход от името на моето бяло „аз“ трескаво очаквах какво ще направи моето черно „аз“. Всяко от двете „аз“ само за себе си тържествуваше, когато другото направеше неточен ход и се ожесточаваше, когато само допуснеше грешка.

Всичко това изглежда съвършено нелепо и, разбира се, тази изкуствено създадена шизофрения, това преднамерено раздвояване на съзнанието с всичките му опасни последици биха били немислими при един нормален човек в нормална обстановка. Но не забравяйте, че аз бях изтръгнат насила от нормалните условия за живот, без каквато и да е вина бях хвърлен зад решетките и месеци наред бях подлаган на най-изтънчено мъчение чрез самота; накупялата в мене ярост трябваше рано или късно да се излее някъде. И тъй като моето единствено занимание бе тази безсмислена игра срещу мене самия, моят гняв, моята жажда за мъст фанатически заеха своето място в тази игра. Нещо в мен вопиеше за справедливост и разплата, но за това имах само моето второ „аз“, с което трябваше да водя постоянна борба. Ето защо по време на игра ме обземаше почти маниакална възбуда. На първо време все още можех да провеждам игрите спокойно и разсъдливо, като правех паузи между отделните партии, за да си отдъхна от напрежението. Но постепенно моите превъзбудени нерви не можеха да издържат никакви почивки. Едва моето бяло „аз“ направеше ход и моето черно „аз“ вече трескаво се втурваше напред; едва завършила една партия, вече мислех за следващата, тъй като всеки от моите шахматни „аз“ търпеше поражение и незабавно искаше от другото „аз“ реванш.

Никога не бих могъл да кажа, дори приблизително, колко партии съм изиграл срещу самия себе си, обхванат от тази безумна ненаситност през последните месеци на моето затворничество — може би хиляда, а може би и повече. Това бе някаква лудост, от която не бях в състояние да се отърва; от сутрин до вечер в главата ми нямаше нищо друго, освен офицери и пешки, топове и царе, „а“, „b“ и „с“, матове и рокади — цялото ми същество, всички мои помисли бяха устремени към карирания квадрат. Удоволствието от играта се бе превърнало в страст, а страстта — в бяс, в мания; тя изпълваше не само будните ми часове, но постепенно нахлу и в съня ми. Аз можех да мисля само за шах, за шахматни ходове, шахматни задачи. Понякога се събуждах

облян в пот и разбирах, че дори и на сън несъзнателно продължавам да играя. А когато сънувах хора, виждах ги да се движат като пешки, офицери, топове, да настъпват и отстъпват подобно на шахматни фигури.

На разпитите вече не можех да мисля неотклонно за отговорността на думите си. Имам чувството, че при последния разпит съм се изразявал доста объркано и неясно, тъй като следователите на няколко пъти се погледнаха с недоумение. В действителност, докато те ми задаваха въпроси и обсъждаха отговорите ми, аз просто с нетърпение чаках да ме отведат обратно в килията ми, за да мога да се отдам наново на налудничавото си занимание — да започна нова игра, след това още една и още една. Всяко прекъсване извикваше в мен раздражение; дори петнадесетте минути, през които пазачът почистваше килията ми, дори и двете минути, през които ми носеше ядене, се превръщаха сред моето трескаво нетърпение в истинско мъчение. Понякога храната ми оставаше недокосната до вечерта; увлечен в играта, забравях да ям. Единственото физическо усещане, което имах, бе неутолима жажда; причина за това бе навярно треската, появила се в резултат на постоянното мозъчно напрежение при играта. На две глътки пресушавах шишето с вода и тормозех пазача с молби за още и още и все пак само след минута усещах устата си отново пресъхнала.

Постепенно по време на игра — а аз не вършех нищо друго от сутрин до вечер — възбудата ми се усилваше до такава степен, че не можех нито за минута да остана на едно място; обмисляйки ходовете си, непрекъснато крачех напред-назад из стаята, все по-бързо и по-бързо, напред-назад, напред-назад; и колкото повече приближаваше развръзката на играта, толкова по-трескаво се мятах от ъгъл в ъгъл. Жаждата за победа, за победа над самия себе си ме довеждаше до изстъпление; треперех от нетърпение, тъй като едното от моите „аз“ винаги се оказваше по-бавно от другото. Едното „аз“ подтикваше другото и — колкото и глупаво да ви изглежда — започвах да бълвам ругатни срещу самия себе си, злобно крещях: „по-бързо, по-бързо!“ или „давай, давай!“, когато едно от моите „аз“ недостатъчно бързо реагираше на хода, направен от другото „аз“.

Разбира се, сега напълно си давам сметка, че това мое състояние не е било нещо друго, а просто патологична форма на умствена

свръхвъзбуда, психическо заболяване, за което не мога да посоча друго название, освен неотбелязаното досега в медицинската литература „шахматно отравяне“.

Накрая тази монomanия, тази налудничава страст започна да оказва разрушително въздействие не само на мозъка ми, но и на моето тяло. Измършавях, сънят ми стана неспокоен и тревожен; събуждайки се, всеки път трябваше да употребявам усилия, за да повдигна натежалите си като олово клепачи; понякога се усещах толкова слаб, ръцете ми така трепереха, че не можех да поднеса чашата до устните си. Но щом започнеше играта, усещах прилив на бясна енергия — носех се из стаята със стиснати юмруци и от време на време като през някаква червена мъгла до слуха ми достигаше собственият ми глас, злобно и хрипливо крещящ: „шах!“ или „мат!“

Кога е настъпила кризата, разразила се в резултат на това ужасно, неопишуемо състояние, така и не мога да кажа. Всичко, което знам в тази връзка, е, че една сутрин се събудих не както друг път. Имах чувството, че тялото ми е отделено от самия мен, а на душата ми бе леко и спокойно. Благотворна, равна умора, каквато не бях изпитвал вече много месеци, тежеше на клепачите ми и ми беше толкова топло и уютно, че просто не се решавах да отворя очи. Известно време лежах буден и се наслаждавах на приятната отпадналост, на сладостната безучастност на сетивата си.

Изведнъж ми се стори, че чувам недалеч от себе си човешки гласове, чувам слова, произнесени от живи хора. Вие не можете да си представите моя възторг! Бяха изминали много месеци, близо една година, откак не бях чувал друга човешка реч, освен суровите, резки, зли думи на моите мъчители. „Сънуваш — казах си — сънуваш! За нищо на света не отваряй очи, нека този сън продължи колкото се може по-дълго; иначе отново ще се озовеш в твоята проклета килия, отново ще видиш край себе си същия стол, същия умивалник, същата маса и същите тапети с вечно същите шарки. Това е само сън, продължавай да сънуваш!“ Но любопитството ми надделя. Бавно и внимателно открявах клепачи. Бе станало чудо! Бях в друга стая, по-широка, по-просторна от моята килия. На прозореца нямаше решетки и през него свободно струеше светлина, а навън вместо сивия калкан се виждаха дървета, зелени дървета, разлюлени от вятъра. Стените на стаята бяха бели и гладки, таванът също беше бял и висок — действително се

намирах в ново, чуждо легло и край мен — не, не беше сън — наистина шепнеха човешки гласове.

Навярно в удивлението си съм направил някое рязко движение, защото долових зад себе си леки стъпки. Една жена с бяла касинка на главата си приближаваше с плавна походка към мен. Болногледачка. Медицинска сестра. През мен премина трепет на възхищение: вече цяла година не бях виждал жена. Не откъсвах очи от това прелестно видение и навярно в погледа ми е имало такъв див екстаз, че жената заговори кротко и настойчиво:

„Тихо! Лежете спокойно!“

А аз само слушах гласа ѝ — нима с мен разговаряше човек? Нима на земята още съществуваха хора, които да не ме разпитват, да не ме мъчат? И после — о, необяснимо чудо! — това бе женски глас, мек, топъл, бих казал, дори нежен. Жадно се вирах в устата ѝ — след една година, прекарана в ада, струваше ми се направо невероятно, че един човек може да говори ласкаво на друг. Тя ми се усмихна, да, усмихна ми се! Значи все още имаше хора, които могат да се усмихват мило! След това тя сложи пръст на устните си и безшумно се отдалечи. Но аз не можех да я послушам. Още не се бях наситил да съзерцавам това чудо. С усилие се помъчих да се изправам в леглото си, за да проследя с поглед това странно човешко същество, което се държеше приветливо. Когато обаче поисках да се опра с ръце на ръба на леглото, не успях. На мястото на дясната ми китка и пръсти видях нещо чуждо, някакво едро бяло валмо, представляващо очевидно обемиста превръзка. С удивление се завзирах в белия, издут чужд предмет, който заместваше ръката ми, и започнах бавно да съобразявам къде мога да се намирам и какво ли се е случило с мен. Изглежда, бяха ме наранили или аз сам бях повредил ръката си. Разбрах, че съм настанен в болница.

По обед пристигна лекарят, приятен на вид възрастен господин. Той познаваше моя род и се отзова с такова уважение за чичо ми, придворния лекар, че веднага почувствувах благоразположението му към мен. По време на разговора той ми задаваше различни въпроси, между които и един, който истински ме учуди: дали съм математик или химик?

Отговорих отрицателно.

Странно — промълви той, — в бълнуването си вие през цялото време крещяхте някакви непонятни формули — с3, с4. Никой от нас не

мога да ги проумее.

Попитах го какво е станало с мен. Той се усмихна особено.

„Нищо сериозно. Остро разстройство на нервната система. — И след като се огледа предпазливо, тихо добави: — В края на краищата, напълно обяснимо. От 13 март^[12] нали?“

Аз кимнах.

„Нищо чудно при тази метода — промърмори той. — Вие не сте първият. Но не се тревожете...“

По успокоителния тон на думите му и по съчувствения му поглед разбрах, че при него съм в безопасност.

Два дни по-късно любезният доктор сам ми разказа какво се е случило с мен.

Пазачът чул, че от моята килия се надават крясъци и отначало помислил, че споря с някого, който по някакъв начин е проникнал при мен. Но едва се показал на вратата и аз съм се нахвърлил върху него с диви викове от рода на: „Хайде, направи хода си, подлец, страхопъзльо!“, после съм го уловил за гърлото и така яростно съм започнал да го душа, че той трябвало да вика за помощ. Аз съм продължавал да буйствувам, а когато ме помъкнали на лекарски преглед, внезапно съм се отскубнал, хвърлил съм се към прозореца в коридора и съм разбил стъклото, като при това съм си разрязал ръката — ето, можете да видите дълбокия белег. През първите дни в болницата съм имал нещо подобно на възпаление на мозъка, но сега за сега можело да се каже, че съзнанието ми и центърът на възприятията са вече в ред.

„Разбира се — добави той тихо, — по-добре да не съобщавам за това на господата, иначе току-виж, че ви подберат и ви напъхат обратно във вашата дупка. Но осланяйте се на мен, ще направя всичко, което е във възможностите ми.“

Какво е казал добрият доктор на моите мъчители, не ми е известно. Във всеки случай той постигна онова, което желаше — аз бях освободен. Може би ме е обявил за невменяем, а може би междуременно бях станал вече безинтересен за гестапо, тъй като Хитлер бе окупира Бохемия^[13] и с това окончателно бе ликвидиран австрийският проблем. И така, аз само трябваше да подпиша декларация, че се задължавам да напусна родината си в срок от две седмици. Това време бе изпълнено с уреждането на хилядите

формалности, с които някогашният гражданин на света днес трябва да се пребори, за да пътува зад граница: необходимо бе да се получи разрешение от военните власти, от полицията, да се платят данъците, да се извади медицинско свидетелство, паспорт, виза и прочие, така че не ми остана дори и един свободен час, за да размисля за преживяното. Както изглежда, някакви тайнствени сили регулират дейността на човешкия мозък и автоматически изключват всичко онова, което е мъчително и опасно за психиката; защото винаги, щом помислех за моето затворничество, в съзнанието ми като че настъпваше затъмнение. Едва след много и много седмици, всъщност едва тук на парахода събрах кураж, за да извикам отново в паметта си онова, което съм преживял.

Сега, струва ми се, вече можете да си обясните моето странно и не съвсем пристойно поведение по време на вашата игра. Аз минавах съвсем случайно през пушалнята, когато видях вас и вашите приятели пред шахматната дъска. Неволно се заковах на мястото си от удивление и уплаха, тъй като напълно бях забравил, че шах може да се играе на истинска дъска и с истински фигури и че в тази игра участвуват двама съвсем различни партньора, които дори физически са застанали един срещу друг. Вярвайте, трябваше да минат няколко минути, преди да съобразя, че това, което онези хора правят, е същата игра, която аз месеци наред се мъчех да играя срещу самия себе си в моето безпомощно състояние. Значи шифърът, с чиято помощ аз провеждах в паметта си моите ожесточени схватки, е бил само замяна, символ на тези дървени фигури. Моята изненада да видя, че фигурите на дъската и техните ходове напълно съответствуват на онези нереални образи, които населяваха въображението ми, напомня навярно изненадата на някой астроном, който по пътя на най-сложни математически изчисления е доказал на хартия съществуването на нова планета и изведнъж я вижда с очите си като бяло, ярко, материално небесно тяло.

Взирах се като хипнотизиран в шахматната дъска, където откривах моите диаграми — същите коне, топове, царе, дами и пешки, само че като материални, изрязани от дърво фигури. За да обхвана позицията, неволно трябваше първо да я пренеса от моя абстрактен буквено-цифров свят в света на действителните фигури. Постепенно в мен се разгоря любопитство да проследя тази реална партия между двама реални партньори. И тогава се случи и онзи неприятен инцидент

с моята крайно невежлива намеса във вашата игра. Но погрешният ход на вашия приятел сякаш ме прободe в сърцето. Възпрях го съвсем инстинктивно, несъзнателно, така, както се възпира дете, надвесило се над опасни перила. Чак след това осъзнах колко непристойно е било от моя страна, че така грубо ви се натрапих.

Побързах да уверя доктор Б., че всички ние сме безкрайно радостни от запознанството си с него, за което трябва да благодарим именно на този случай, и че след всичко, което чух, за мен ще бъде двойно по-интересно да присъствувам на утрешния импровизиран турнир.

Доктор Б. направи неспокойно движение.

— Наистина не очаквайте прекалено много. Това ще бъде просто една проверка за самия мен... проверка дали... дали изобщо съм способен да изиграя една нормална шахматна партия на действителна шахматна дъска, с действителни фигури и срещу действителен, жив противник... Защото аз все повече и повече се съмнявам дали всички онези стотици, а може би и хиляди партии съм провеждал според установените правила или са били само плод на моето болно въображение? Не е ли било това просто някаква шахматна треска, бълнуване, при което, както при всеки сън, се пропускат междинни звена. Надявам се, че няма да изисквате сериозно от мене такава дързост — да меря силите си с един толкова прочут шахмайстор и при това световен шампион. Единственото, което ме интересува и възбужда любопитството ми в тази среща, е да установя, макар и с по-късна дата, дали онази игра в килията ми все още е била шах или вече лудост; дали съм се намирал на опасната граница на безумието или вече съм я бил прескочил? Само това и нищо повече.

В този момент от другия край на парахода прозвуча гонг, приканващ пътниците за вечеря. Нашият разговор бе продължил почти два часа — доктор Б. ми разказа своите премеждия с много повече подробности, отколкото тук ги предавам. Поблагодарих му сърдечно и ние се сбогувахме, но още не бях прекосил палубата, когато той ме догони и видимо развълнуван, дори леко заекващ, каза:

— И още нещо! Бихте ли известили предварително на господата, за да не излезе неучтиво от моя страна, че ще играя само една-единствена партия... тя трябва да сложи черта под една стара сметка; ще бъде окончателен завършек на една история, а не ново начало...

Нямам никакво желание да бъда обхванат пак от тази мъчителна шахматна треска, при мисълта за която и днес още потръпвам... Освен това... освен това тогава и лекарят ме предупреди... изрично ме предупреди, че човек, който някога е страдал от мания, винаги остава застрашен от рецидив; така че за мен, който съм боледувал от „шахматно отравяне“, макар и вече излекувано, е за предпочитане да стоя по-далеч от каквато и да е шахматна дъска... Така че вие разбирате — само една пробна партия и повече не.

На следващия ден точно в уговореното време, в три часа ние се събрахме в пушалнята на парахода! Нашата група се бе увеличила с още двама любители на „кралската игра“ — корабни офицери, които специално бяха измолили да ги освободят от бордова служба, за да могат да наблюдават турнира. Този път Чентович също не ни накара да го чакаме както предишния ден и след обичайното хвърляне на жребия започна забележителната партия на този homo obscurissimus^[14] срещу прочутия шахматен шампион.

Може само да се съжاليا, че тази партия бе проведена пред такива некомпетентни зрители като нас; тя безвъзвратно загубена за анализите на шахматното изкуство, така както са загубени за музиката клавирните импровизации на Бетховен. Наистина на следващия ден ние се опитахме с общи усилия да я възпроизведем по памет, но напразно. Може би причината бе в това, че по време на играта всички следяхме с по-голям интерес двамата играчи, отколкото развитието на самата партия, тъй като различието в интелектуалния им уровень се проявяваше все по-осезаемо в хода на играта.

Чентович, верен на навика си, остана през цялото време напълно неподвижен като каменен блок; очите му дословно бяха приковани към шахматната дъска. По всичко личеше, че мисленето при него е свързано едва ли не с физическо напрежение, което изискваше от всички негови органи пълна съсредоточеност. Доктор Б., напротив, се държеше съвсем свободно и непринудено. Като истински дилетант, в най-добрия смисъл на тази дума, като любител, за когото цялото удоволствие, истинското „diletto“^[15] на играта се заключава в самата игра, той държеше тялото си напълно отпуснато, през първите паузи разговаряше приветливо с нас, като ни разясняваше ходовете си, небрежно си запали цигара, а когато идваше неговият ред, хвърляше кратък поглед към дъската и местеше фигурата. Всеки път

изглеждаше, като че той предварително бе очаквал хода на своя противник.

Обичайните дебютни ходове преминаха доста бързо. Едва след седмия или осмия ход в развоя на партията като че вече личеше някакъв определен план. Чентович започна по-дълго да обмисля своите ходове и по това заключихме, че играта е навлязла в решителна битка за надмощие.

Но в полза на истината трябва да кажа, че постепенното развитие на създалото се положение донесе на нас, непрофесионалистите, както при всеки сериозен мач, по-скоро разочарование. Защото колкото по-заплетена ставаше общата картина върху шахматната дъска, толкова по-трудно проумявахме действителното разпределение на силите. Не само че не можехме да схванем намеренията на двамата противници, но дори не разбирахме кой от тях има предимство. Виждахме само как отделните фигури се преместват като лостове, за да пробият вражеския фронт, но тъй като при тези превъзходни играчи всяко придвижване бе част от някаква комбинация, разчетена с много ходове напред, не бяхме в състояние да прозрем стратегическия замисъл на всички тези напред-назад. Към това се прибави и постепенно обземащата ни умора, предизвикана главно от обстоятелството, че Чентович безкрайно дълго обмисляше всеки свой ход. Това видимо действуваше на нервите и на нашия приятел. Аз с тревога наблюдавах как той ставаше все по-неспокоен, колкото повече се проточваше партията: възбудено се въртеше на стола си; ту палеше нервно цигара след цигара, ту хващаше молива и записваше нещо; после отново си поръчваше минерална вода и жадно пиеше чаша след чаша. Бе съвсем очевидно, че мозъкът му комбинираше сто пъти по-бързо от този на Чентович. Всеки път, когато шампионът след безкрайно размисляне се решаваше да премести с неловка ръка някоя фигура, нашият приятел само се усмихваше, както се усмихва човек, видял появата на нещо дълго очаквано, и веднага правеше своя ответен ход. Навярно със своя бързо работещ ум той предварително преценяваше всички възможности на своя противник. Колкото Чентович по-дълго умуваше над ходовете, толкова по-нетърпелив ставаше доктор Б. и докато чакаше, устните му бяха стиснати в ядна, почти враждебна гримаса. Но Чентович не бързаше. Той мислеше неподвижно и мълчаливо и колкото по-малко фигури оставаха върху дъската, толкова по-дълги паузи правеше. При

четиридесет и втория ход, след като часовникът отмери цели два часа и четиридесет и пет минути, ние всички седяхме вече изнемощели и почти равнодушни към това, което ставаше пред нас. Един от корабните офицери вече си бе отишъл, другият четеше книга и хвърляше поглед към дъската, само когато настъпеше промяна в позицията. И тогава изведнъж при един ход на Чентович се случи нещо неочаквано. Когато доктор Б. забеляза, че Чентович посяга към коня, за да го премести, той се сви като котка преди скок; цялото му тяло затрепери и щом Чентович направи хода си, той бързо придвижи напред дамата си и с тържествуващ глас извика:

— Така! Изпята му е песента!

После се облегна назад, скръсти ръце на гърдите си и предизвикателно погледна към Чентович. В зениците му блестяха червеникави пламъчета.

Всички неволно се наведохме над дъската, опитвайки се да разберем какво означава този тържествуващ възглас. На пръв поглед не се виждаше никаква директна заплаха. Думите на нашия приятел очевидно се отнасяха до по-нататъшния развой на играта, който ние, късогледите дилетанти, още не можехме да разгадаем. Единствено Чентович не помръдна, когато прозвуча това предизвикателно изявление; той остана невъзмутимо спокоен, сякаш не бе чул обидната забележка „изпята му е песента!“ Не се случи нищо. Тъй като всички неволно бяхме затаили дъх, изведнъж започна да се чува цъкането на часовника, поставен на масата за отмерване на контролното време. Изминаха три минути, седем минути, осем минути — Чентович не помръдваше, но аз имах чувството, че от вътрешното напрежение едрите му ноздри още повече се разширяват.

Това безмълвно очакване, изглежда, бе за нашия приятел също толкова непоносимо, колкото и за нас. Внезапно той рязко се изправи и закричи напред-назад из пушалнята, отначало бавно, а след това все по-бързо и по-бързо. Всички присъстващи гледаха към него с недоумение, но никой не бе така обезпокоен от държанието му както мене, тъй като забелязах, че въпреки силната му възбуда, той се движеше в строго ограничено пространство, сякаш всеки път се натъкваше посред обширния салон на някаква невидима преграда, която го принуждаваше да се връща обратно. Изтръпнах, когато разбрах, че със стъпките си той несъзнателно очертава размерите на

някогашната си килия. Навярно през дългите месеци на своето затворничество той точно така се е мятал като звяр в клетка, напред-назад, с превити рамене и с конвулсивно стиснати юмруци; точно така навярно хиляди пъти е крачил напред-назад из онази стая, с червеникави пламъчета на безумие във втренчените и въпреки това трескаво блестящи зеници.

Изглежда, разсъдъкът му все още бе в ред, понеже от време на време той нетърпеливо се извъръщаше към масата, за да види дали Чентович най-после е взел някакво решение. Но времето течеше — изминаха девет минути, десет минути... И тогава се случи това, което никой от нас не бе очаквал. Чентович бавно вдигна тежката си ръка, която до този момент бе отпусната неподвижно на масата. С напрегнати до край сетива ние очаквахме развързката. Но Чентович не направи ход, а бавно, но решително смете с обратната страна на ръката си фигурите от дъската. Едва в следващия миг ние схванахме, че Чентович се признава за победен. Той се бе предал, за да не бъдем свидетели на неговия мат. Невероятното се бе случило: световният шампион, победителят в безчислени турнири бе свил знамената си пред един непознат, който двадесет или двадесет и пет години не се е докосвал до шахматната дъска. Нашият приятел, никому неизвестен, безименен човек, бе победил в открита борба най-силния шахматист в света!

Без да забележим, всички ние от вълнение се бяхме изправили на крака. Всеки от нас имаше чувството, че нещо трябва да кажем или да направим, за да дадем воля на обзелата ни радостна уплаха. Единственият, който запази невъзмутимо спокойствие, бе Чентович. Едва след като изчака известно време, той вдигна глава и впери в нашия приятел каменен поглед.

— Още една партия? — попита той.

— Разбира се! — отвърна доктор Б. с неприятно за мен въодушевление и преди да успее да му напомня за намерението му да се ограничи с една-единствена партия, той седна обратно на масата и започна с трескава припряност да нарежда фигурите. Възбудата му бе толкова силна, че докато ги поставяше по местата им, на два пъти от треперящите му пръсти се изплъзна пешка и падна на земята. Моето безпокойство, предизвикано от неестествената му нервност, прерасна в истински страх. Тихият и сдържан досега човек бе изпаднал в явна

екзалтация; ъгълът на устата му все по-често потрепваше от болезнен тик, а тялото му трепереше сякаш разтърсено от внезапна треска.

— Не трябва! — прошепнах му. — Не трябва! Достатъчно за днес! Това ви струва много усилия!

— Много усилия ли? Ха-ха-ха! — разсмя се той високо и подигравателно. — През това време, докато траеше цялото това разтакаване, можех да изиграя поне седемнайсет партии! Единствените усилия, които правя, е да не заспя при това темпо! Е, какво, няма ли най-после да започнете?

Тези последни думи, казани с рязък, едва ли не груб тон, бяха отправени към Чентович. Той го гледаше спокойно и невъзмутимо, но в каменния му поглед имаше нещо, което напомняше свит юмрук. Неочаквано в отношенията между двамата играчи се бе появило нещо ново — опасна напрегнатост, страстна омраза. Това не бяха вече партньори, желаещи да изпитат уменията си един срещу друг, а двама врагове, заклели се взаимно да се унищожат.

Чентович дълго се колеба, преди да направи първия си ход и аз имах ясното чувство, че той се бави умишлено. Очевидно този изпитан в боя тактик вече бе проумял, че тъкмо неговата бавност изморява и раздразва противника му. Така той употреби не по-малко от четири минути, за да обмисли най-обикновения, най-простия от всички дебюти — двоен ход с царска пешка. Нашият приятел моментално отвърна, като на свой ред придвижи царската си пешка. И отново Чентович проточи безкрайно, непоносимо дълго своя ответен ход. Имахме чувството, сякаш е проблеснала ярка светкавица и с разтуптени сърца чакаме да се разнесе гръм, а гръм все няма и няма. Чентович не помръдваше. Той обмисляше хода си мълчаливо и бавно, както все по-уверено чувствувах — злонамерено бавно. С това обаче той ми даваше възможност да наблюдавам за по-дълго доктор Б. Той вече бе пресушил трета чаша вода и неволно си спомних, че ми бе разказал за неутолимата си трескава жажда в килията. Налице бяха всички признаци на едно ненормално състояние на възбуда: виждах как по челото му избива пот, а белегът на ръката му се бе зачервил и се забелязваше още по-отчетливо. Но той все още се владееше. Едва при четвъртия ход, когато Чентович отново потъна в безкраен размисъл, доктор Б. загуби самообладание и внезапно просъска:

— Та няма ли най-сетне да играете?

Чентович го изглежда хладно.

— Доколкото си спомням, уговореното време за обмисляне бе десет минути. И аз ще се придържам по принцип към това условие.

Доктор Б. прехапа устните си; забелязах, че от нетърпение той все по-нервно потропва с крак под масата и вече сам не можех да овладя обзелото ме беспокойство; измъчваха ме предчувствията, че той ще извърши някаква безразсъдна постъпка. И действително при осмия ход отново се стигна до спречкване. Доктор Б., който все повече губеше присъствие на духа, вече не можеше да сдържа нервното си напрежение; той през цялото време се въртеше на стола си и започна несъзнателно да барабани с пръсти по масата. Чентович отново повдигна своя масивен селски череп.

— Мога ли да ви помоля да не тропате? Това ме смущава. Така не мога да играя.

— Ха-ха! — изсмя се остро доктор Б. — Личи си!

Челото на Чентович почервения.

— Какво искате да кажете с това? — попита той рязко и злобно.

Доктор Б. отново се изсмя кратко и язвително.

— Нищо, освен това, че явно нервите ви не са в ред.

Чентович замълча и отново сведе глава.

Следващият ход той направи едва след седем минути и играта продължи в същото убийствено темпо. Чентович буквално се бе вкаменил. Сега той вече напълно изчакваше да изтече определеното максимално време, преди да направи своя ход. А държанието на нашия приятел ставаше от пауза на пауза все по-странно. Той създаваше впечатление, сякаш вече е загубил окончателно интерес към партията и съзнанието му е заето с нещо съвсем друго. Вече не се разхождаше нервно нагоре-надолу, а седеше неподвижно на мястото си, втренчил в пространството отсъстващ, почти безумен поглед и непрекъснато мърмореше под носа си нещо неразбираемо. Или бе погълнат в обмислянето на някакви безкрайни комбинации, или — и аз тайно подозирах тъкмо това — разиграваше в ума си съвсем други партии. Защото всеки път, когато Чентович най-сетне правеше своя ход, някой от нас трябваше да го побутне, за да го върне към действителността. Тогава му бе нужна не повече от една минута, за да се ориентира в обстановката.

Все повече се усилваше в мен подозрението, че доктор Б. всъщност отдавна вече е забравил и Чентович, и всички нас и е изпаднал в някаква тиха форма на лудост, която всеки момент може да се разрази в буйство. И действително при деветнадесетия ход настъпи кризата. Едва Чентович бе направил своя ход, когато доктор Б. след бегъл поглед върху дъската изведнъж тикна своя офицер три полета напред и закрещя с див глас, така че всички изтръпнахме:

— Шах! Шах на царя!

В очакване да видим някакъв изключителен ход, всички вперихме очи в дъската. Но измина една минута и тогава стана нещо, което никой от нас не бе допускар. Чентович бавно, съвсем бавно повдигна глава и — нещо, което досега не бе правил — ни изглежда всички подред. Имаше вид на човек, който изживява необикновено удоволствие; устните му лека-полека се разтеглиха в доволна и злорада усмивка. Едва след като се наслади докрай на своето тържество, което ни бе непонятно, той с лицемерна вежливост се обърна към нас:

— Съжалявам, но не виждам никакъв шах. Може би някой от господата ще ми посочи в какво се заключава шахът на моя цар?

Ние погледнахме към дъската, а след това към доктор Б. Действително царят на Чентович бе защитен от пешка срещу атакуващия офицер — това можеше да види и дете — така че за никакъв шах не можеше да се говори. Станахме неспокойни. Може би нашият приятел във възбудата си бе побутнал някоя фигура или бе местил с едно поле по-напред или по-назад, отколкото би трябвало? Нашето мълчание привлече вниманието на доктор Б., той втренчи поглед в дъската и със заекване каза:

— Но царят трябва да бъде на f7... Поставен е неправилно, съвсем неправилно. Вие сте направили неправилен ход! Всичко е съвсем погрешно на тази дъска... мястото на тази пешка е на g5, а не на g4... Та това е някаква съвсем друга партия... Това е...

Той изведнъж се запъна. Бях го стиснал здраво за ръката, поточно бях го ощипал така силно, че той го бе усетил дори и в своята трескава обърканост. Той се обърна и ме погледна с очи на сомнамбул.

— Какво... желаете?

Не казах нищо друго, освен: „Remember!“^[16] и в също време прекарах пръст по белега на ръката му. Той неволно повтори движението ми и стъклените му очи се взряха в кървавочервената

резка. Изведнъж той се разтрепери, цялото му тяло се сгърчи в конвулсивна тръпка.

— За бога! — прошепна той с побелели устни. — Нима съм казал или извършил нещо безразсъдно? Нима е възможно отново да съм...

— Не — отвърнах тихо. — Но трябва незабавно да прекратите тази партия, крайно време е. Спомнете си какво ви е казал лекарят!

Доктор Б. рязко се изправи.

— Моля да ме извините за нелепата грешка — каза той с предишния си вежлив глас, като се поклонил към Чентович. — Това, което казах е, разбира се, пълна безсмислица. Естествено партията печелите вие.

След това се обърна към нас:

— И вас, господа, трябва да помоля за извинение. Но аз ви предупредих още отначало, че не бива да очаквате прекалено много от мен. Простете ми позорния завършек на играта — това е последният ми опит да играя шах.

Той се поклонил и се отдалечи по същия скромнен и загадъчен начин, по който отначало се бе появил. Единствено аз знаех защо този човек никога повече няма да се докосне до шахматна дъска, докато останалите стояха объркани, смътно догаждайки, че край тях е преминало нещо тъмно и застрашително, едва-едва докосвайки ги.

— Damned fool^[17] — промърмори разочаровано Макконър.

Последен се изправи Чентович и хвърли още един поглед към незавършената партия.

— Жалко — великодушно каза той. — Атаката съвсем не бе замислена лошо. Всъщност за един любител този човек е необикновено талантлив...

[1] Аутсайдер — в шахматната терминология играч, който по обща преценка има най-големи шансове да заеме последното място в шахматния турнир. — Б.пр. ↑

[2] Банат — област в Югоизточна Европа с разнороден етнически състав; след Първата световна война поделена между Румъния и Югославия. През XVII–XVIII в. тук са се заселили и много българи — т.н. „банатски българи“. — Б.пр. ↑

[3] Перипатетици (гръцки: разхождащи се) — ученици и последователи на гръцкия философ Аристотел (384–322 г. пр.н.е.), който преподавал, разхождайки се с учениците си в школата Ликей край Атина — Б.пр. ↑

[4] Франц Йозеф Гал (1758–1828) — австрийски лекар, създател на псевдонауката френология, според която способностите и наклонностите на една личност могат да се определят по формата и изпъкналостите на черепа — Б.пр. ↑

[5] Пушалня (англ.) — Б.пр. ↑

[6] Човек, издигнал се със собствени сили (англ.) — Б.пр. ↑

[7] Това му е професията. (фр.) — Б.пр. ↑

[8] В брой (англ.) — Б.пр. ↑

[9] Шезлонг (англ.) — Б.пр. ↑

[10] Енгелберт Долфус (1892–1934) — австрийски канцлер, бил противник на идеята за „аншлуса“, но водил профашистка политика; убит от хитлеристки агенти по време на организирания от тях опит за сваляне на властта — Б.пр. ↑

[11] Курт Шушниг (р. 1897) — австрийски канцлер след убийството на Долфус; при навлизането на нацистите в Австрия през 1938 г. е арестуван и държан три години в неизвестност, а от 1941 г. до края на войната — в концентрационния лагер Дахау — Б.пр. ↑

[12] 13 март 1938 г. — на този ден Хитлер обявява присъединяването на Австрия към фашистка Германия, т.н. „аншлус“; тази дата е свързана с разгръщането на австрийското съпротивително движение. — Б.пр. ↑

[13] Бохемия — старо название на Чехия: след Мюнхенската спогодба от 1938 г. е окупирана от хитлеристките войски и включена в т.нар. протекторат Чехия и Моравия — Б.пр. ↑

[14] Неизвестен човек (лат.) — Б.пр. ↑

[15] Наслада, радост (итал.) — Б.пр. ↑

[16] Спомнете си! (англ.) — Б.пр. ↑

[17] Проклет глупак! (англ.) — Б.пр. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.